

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 18. —

AZ EGYETEMES
IRODALOMTÖRTÉNET
ÁTTEKINTÉSE.

IRTA

HAMVAS JÓZSEF,
FÖGYMN. TANÁR.

I. RÉSZ:
A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL AZ AKADEMIZMUS KORÁIG.

POZSONY. 1899. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

Előszó.

Az egyetemes irodalomtörténet e váz-
lata utmutató, segítő könyvnek készült azok
számára, kik nem elégesznek meg rendszer-
telen, lexikonszerű ismeretekkel, de nagyobb
rendszeres munkát nem olvashatnak. Ily
célú munka, mint e vázlat, sem az anyag
nagy, sem a rendelkezésre álló hely kicsiny
terjedelménél fogva, nem lehet eredeti.
Használtam a következő munkákat: Hart,
Leixner és Scherr világirodalomtörténetét;
Mähly: Gesch. der antiken Litteratur; A.
Stern: Gesch. der neueren Litteratur (5. kö-
tet, Lipcse 1883); R. Wülker: Gesch. der
Englischen Litteratur; Nisard: A francia
irodalom története; Heinrich: A német irod.
tört.; Vogt-Koch: Gesch. der deutschen
Litteratur; Radó A.: Az olasz irod. tört.
Kisebb munkák közül: Az Athenaeum kézi-
könyvtárából Jebb görög, Sime német, Sy-
monds és Bartoli olasz, Wilkens római és
Saintsbury francia, „Sammlung Göschen“-
ból: Weiser angol, Joachim római és Koch
német irodalomtörténetét.

Pozsonyban, 1899 március elsején.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A szerző.

Első rész.

Kelet.

Mig Európa őserdőiben még vad törzsek barangoltak s a létért folytatott nehéz küzdelemben lelkük nemesebb, tisztább fogalmakhoz nem emelkedett, messze keleten teljes fényében ragyogott már a művelődés napja, hatalmas épületekre, gazdag városokra, rendezett társadalomra hintette sugarát. A féktelen egyéniség helyébe a patriarkális kor rendje lépett; megteremtette szigoru törvényeit, kiválóan ápolta a vallásos érzést, sőt ezt tette világnézete középpontjává. Krisztus előtt a második évezerten a patriarkalizmus szigoru törvényei között fejlődött az emberiség eleje; a következő ezer e kemény törvények enyhítésén, szellemibbé tételén fáradozik.

Az emberi nem fejlődésének e nevezetes korszaka még sokkal kevesebb adatból ismerős eddig, semhogy irodalma fejlődésének történetét megírhatná ma valaki. De abból is, ami ismerős, láthatjuk, hogy e régi időnek is meg voltak a maga nagy szellemi küzdelmei.

Egyiptom. Valószínű, hogy a föld legrégebb kulturája az egyiptomi. Négy ezer évvel Krisztus előtt már kifejlődött vallásuk, művészetük, tudományuk és államéletük volt. Vallásukban a természet imádása és a holtak kultusza olvadt egybe. Merev papi szellem akadályozta meg a szabad fejlődést.

Kína. A jámbor középszer, a kifáradt, elaggott gyermeki lélek birodalma ez. A nép eredetének fényes emlékeit: a hősmondákat, itt hasztalan keressük; a regés mult távolában megnagyított alakok helyett letűnt időkről az uralkodói rendeletek tára szól. Régi irodalmának emlékeit az ősi intézmények megszilárdítója, *Kong-fu-cse* (550—479 Kr. e.),

gyűjtötte és rendezte könyvekbe (king). Legnevezetesebbek: a „Si-king“, melynek népdalait évente az adóval együtt szedték össze, hogy így a nép hangulatát megtudják. E népdalok reánk nézve annyiban érdekesek, hogy legnagyobb részük ép úgy egy egy természeti képpel kezdődik, mint a magyar népdalok. Megemlítendő még a természet dolgairól elmélkedő „J-king“ és a jogbölcséleti „Su-king“. — Kong-fu-cse-vel szemben a haladás elvét hirdette *Lao-cse*, ki „Tao-te-king“ (az erény útja) című munkájában oly magasztos erkölcsi elveket hirdet, hogy néha az új szövetség tanításáig emlekedik. Kora és nemzete e tanításokra meg nem érett, haladás helyett a maradáshoz szegődött, Lao-cse tanítványai sem voltak méltók mesterükhöz, a szellemi élet lassankint megmerevedett, fejlődésre képtelen lett. — A népi költést utól nem éri a műköltés, melybe szigorú formaiságokat hoznak be *Tu-fu* és *Li-thai-pe* (VIII. sz. Kr. u.); azonban minél nehezebb lett a forma, annál többen törekszenek a babér után, mert a költői hírnév ajánlólevél a legfőbb állami hivatalokra. A számos regény és novella főhőse is legtöbbször író, ki sikerei révén magas álláshoz és kedvese kezéhez jut. Drámáik lármás bohózatok, vagy tragikomédiák. — Tudományos irodalmuk rengeteg; a múlt században kezdték meg egy gyűjteményes munka nyomását, mely a kínai irodalom egész történetéből szemelvényeket ad s állítólag 180 ezer kötetre fog szaporodni.

India. Mig Kínában kicsinyes, sekélyes a képzelőerő, addig Indiában hihetetlenül féktelen. Mondáik szerint szentjeik 80—100 ezer évig élnek, az első király, első remete, első szent 8 millió évig élt. Irodalmuk kezdetén a költeményeket, vallásos fejtegetéseket és szabályokat magában foglaló négy *Véda* áll. Két legnevezetesebb eposzuk a *Mahabharata* (100 ezer párvers*), és a *Ramajana* (24 ezer párvers)

*) A *Mahabharata* meséjének magva Kuru és Pandu fiainak harca, mely Kuru derék fiainak bukásával végződik. A körülbelül 8800 párversből álló eredeti költeménybe az epizódok egész raja hol rendszeresen, hol rendszertelenül került s mig e legrégibb rész nyers kort, szilaj harci kedvet tükröz vissza, a későbbi toldalékok már satnyább, élvezetekben gyönyörködő korra

mondagyűjtemények gyönyörű részletekkel. Így az elsőben: Szávitri; Nalasz és Damajanti; a másodikban: a Gangesz eredete; Viszvamitra vezeklése. E két nagy eposz mellett van pápi szellemben feldolgozott legendák gyűjteménye: a *Purano*. Az indiai műköltés legnagyobb alakja *Kálidásza* három nagy eposzával, de különösen „Sakuntalá^{**}” és „Vikramorvasi” című drámáival. Az epikában Bharavi, Magha, Bhatti, a lírában Ghatakarpura (Az eltört korsó, elegia), Csaura (szerelmi dalok), Amara és Dzsajadeva, a drámában Szudraka és Bhavabhuti említendők. Nevezetes mesekönyv a sok nyelve lefordított „Hitópadesa” (barátságos tanács) és „Pancsatantra” (öt könyv).

A héber költés. A zsidó nép irodalma nyomóan vallásos, az egyisten hívésének szigorú

vallanak. — *Ramajana*. Visnu isten Ráma hős alakjában emberré lesz, hogy a sérthetetlen, borzasztó Ravana óriást legyőzze. Ráma Dasaratha király fia s mostohája ármánya által elveszti a trónhoz való jogát, feleségével Szitával remete lesz, majd Dandaka rengetegeibe vonul s megtisztítja az erdőt az óriásoktól. E fölött való haragjában az óriások királya: Ravana, elrabolja Szitát és Laukába (Ceylon) viszi. Ráma Hanuman és Sugriva majomfejedelmekkel szövetkezik, ezek csodálatos hidat építenek Lankába. Ravana elesik, Szita megszabadul s Ráma öcsésével, Bharatával dicsőségben, boldogságban sokáig uralkodik.

*****) Sakuntala.** Viszvamitra király és Menaka nimfa leányát, Sakuntalát, Kanva remete szent berekben neveli föl. Dsmanta király vadászat közben a remete hajlékához téved, Sakuntalát meglátja, megszereti, emlékül egy gyűrűt ad neki s megígéri, hogy három nap múlva visszatér. Ezalatt Sakuntala csak szerelmével foglalkozik; ábrándjaiba merülve megfeledkezik arról, hogy egy zarándoknak a köteles tiszteletét megadja, ezért a zarándok azzal átkozza meg, hogy férje feledkezzék meg róla mindaddig, míg az emlékül kapott gyűrűt férjének meg nem mutatja. Szakuntala elmegy a királyi udvarba, de nem ismerik meg, mert a gyűrűt fürdés közben elvesztette. Kétségbeesve távozik s a nimfák Indra isten egébe viszik. Ezalatt egy halász megtalálja a gyűrűt, elviszi a királynak, erre eszébe jut neje. Indra isten egyesíti őket.

elve hatja át. Történeti műveik azt mutatják meg, hogy ahányszor elhagyta a nép az egy istent, mindannyiszor nyomor, pusztulás sújtotta őket, de ha meg térve, hozzá fohászkodtak, újra győzelmet adott Jehova. A Mózesről elnevezett 5 könyv, a világteremtésétől kezdi az események elmondását s azzal végződik, hogy az Egyiptomból kivándorolt nép az ígért föld előtt áll. Itt folytatja „Josue könyve“ s Palesztina elfoglalását mondja el. A zsidó földön és határain lakó idegen népekkel vitt élelhalálharcot a „Bírák könyve“ beszéli el oly erővel teljes költői nyelven, hogy a zsidó nép honfoglalási mondái gyűjteményének lehetne nevezni. Dávid király családjának eredetét örökíti meg egy kis, semmi ízében, sem vallásos elbeszélés: „Ruth könyve“. Sámuel és a „Királyok“ két-két könyve a Bírák könyvének eseményeit folytatják a fogság idejéig. Ugyanezt tartalmazza a száraz „Kronikák könyve“, mely valószínűleg iskolai használatra készült. A fogság idejéből s az állam újra alkotásának korából merítik tárgyukat Esdrás, Nehemiás és Eszter könyvei. Mély értelmű drámai költemény s az egész világ-irodalomra nagy hatással volt: Jób könyve. A népi lírát a „zsoltárok“, a nép bölcsességét a „Példabeszédek“ gyűjteménye tartotta fenn. Az ó-szövetség egyetlen bölcselkedő műve a „Prédikátor“ logikátlan könyve. A világi, szerelmi költés terméke, a merész képzelet alkotta „Énekek éneke“. Utána egy mesterkélt formájú elegia (Jeremiás siralmi) kivételével az ó-szövetségben úgy nevezett prófétai könyvek következnek; ezek a nép romlottságát korholó, eszményi vallásos és erkölcsi felfogást hirdető, merész képzelettel megírt látomások. A vallási dolgokban zsinórmértékül elfogadott (kanonikus) könyvek mellett vannak még el nem fogadott (apokrifus) művek, ilyenek: Esdrás II. és III. könyve, a Makkabeusok, Judit, Tóbiás, Bölcsesség, Jézus Sirák, Baruh könyvei. Nevezetes még a törvényt magyarázó jegyzetek gyűjteménye: a Talmud (utbaigazítás). Későbbi idők kiváló írója Mózes Ben Maimon (1139—1204 K. u.) A középkorban, Spanyolország földén, az arab műveltség hatása alatt virágzó zsidó irodalom keletkezett, melynek legjelesebb költői: Ben Gabriol († 1064), Abu Harun Mózes Ben Ezra (1164 k.), Abu Hasszán Juda Ha-Lévi (sz. 1080 k.)

Arabia. E föld lakói ősidőktől fogva két részre szakadtak: az egyik rész a városlakó, a másik a kóbor beduin. Mohammed előtt a költő beduin és harcos volt; küzdötte és megénekelte a csatákat, béke idején ítélkezett. Az ősi költés epikai elemekkel vegyülő, szenvedélyes, de gyakran tanító elemekben gazdag lira. E régi kor műveit *Abu Temmam* (805–846) gyűjtötte össze s e tíz könyvre osztott gyűjtemény, első részének címétől a „Hamáza“ (bátorság) nevet kapta. A gyűjtést folytatták *Abu Bokthari* († 898) és *Abulfaradi Iszfahani* († 966). Érdekes még hét, perzsa selyemre írt, a mekkai kárában felfüggesztett költemény (innen nevük: Moallakat: felfüggesztett), melyek az Okhácban rendezett költői verseny nyertesei s legtöbbször szerzőjüknek és szerzőjük törzsének sorsát tárgyaló, tanító elemekkel vegyített, lírikus elbeszélések. Szerzőik: *Tarafa* († 560 k.), *Szuheir*, *Antara*, *Amru* († 570), *Hareth* (560 k.), *Lebid* († 662) és *Amrikais*. — Az arab költés azonban alapjában megváltozott *Mohammed* (571–632) fellépésével. Ő az izlám meg-alapítója, nemzete szétszórt törzseinek egyesítője, ő vitte ki fáját a világtörténelem szinpadára. De a költésre károsan hatott, mert hatása alatt eredeti üdőségét és erejét elvesztette; a nő, a többnejűség behozatalával csak érzéki szerelem tárgya lett s a hősi merészség Mohammed seregeinek csodás tettei után feltűnő hirt nem remélt. Vannak ugyan tanító-költemények, mesék, szatirák, regények és makámák, de ezek az ősi költészettel erőben, eredetiségben nem mérkőzhetnek. Az izlám legnevezetesebb műve a „Korán“, mely 114 szúrára (lépcső, sorozat) oszlik s *Abu Bekr*, majd *Ottman kalifa* gyűjtése. Kiegészíti a „Szunna“ a hagyományok gyűjteménye, — A Mohammed után következő kor nevezetesebb alkotásai: az „Ezeregy éj“ című mesegyűjtemény, melynek forrása perzsa s az utolsó átdolgozáson Egyiptomban ment át. A makámák; alapítójuk *Hamadani* († 1007), legjelesebb művelőjük *Hariri* (1054–1121.) Másodvirágzását élte az arab költés Sziciliában és Spanyolországban, de eredeti szellemétől messze esett s a görög tudományosság hatása alatt állott. Az arab irodalomból fejlett: a perzsa és mindkettő hatása alatt : a török.

Perzsia. A perzsa nép ősi hite szerint Ormuzd, a fény királya és Irán ura, örökös küzdelemben áll Arimannal, a sötétség királyával, Turán urával; e küzdelem Ormuzd győzelmével végződik s ez az öröndetes remény derült világnézetet önt el Irán felett. E vallás rendszere *Zarathusztra* (aranyos csillag IX. sz. és VI. között Kr. e.) nagyszerű költeményében az „Avesztá“-ban maradt reánk. — A későbbi perzsa irodalom arab hatás alatt keletkezett. Első szakasza a hősmondák feldolgozásának kora (913–1106) s ebben legnagyobb költője *Firduszi* († 1020), ki „*Sahname*“-jában az iráni népnek a turánival vítt hosszú harcait énekli meg. A második szakaszban (1106–1203) az udvari és romantikus költés korában, Nizámi († 1180) válik ki elbeszéléseivel. A harmadik korszak (1203–1300) bölcselkedő költésében Dselaeddin Rumi († 1273) szenvedélyesen csapongó „*Pendname*“-ja (a tanács könyve) és *Szadi* († 1263) nyugodt életbölcséletet hirdető „*Gulisztan*“-ja (rózsás kert) jeles. A negyedik korszakban (1300–1397) *Háfiz*sal († 1389) a lírai költés éri el tetőfokát s ez időktől fogva a perzsa irodalom egyre hanyatlik.

Törökország. A török irodalom eredeti jellemét perzsa és arab befolyás alatt teljesen elvesztette, csak a rokon népek költése sejteti eredeti voltát: az epikát, mely ritkán drámái, rendesen egyszerű, mesterkéletlen; a lírát, mely gyakran nem egyéb, mint egy hangulatot keltő természeti kép minden szümbolizálás nélkül. Meseköltése is csak előadása módjában sajátos, tárgyában arab és perzsa. — Az újabban felébredt nemzeti öntudat eleinte öntudatlanul, utóbb mind öntudatosabban az idegen hatás járma alól szabadulni akar. Ákif és Ziá pasa működése jeleli a kezdetet, Sinászi efendi közmondásokat gyűjt, szótárírással fordítja a figyelmet, néhány népies hangú költeményt ír s egy vigjátékot („A költő lakodalma“), melyben népies alakok szerepelnek. — Az újabb török irodalom nagy alakja Kemál bej. Kéziratban elterjedt dalaival a nemzeti érzést tüzelte, a drámában Hugo Viktort választva mintaképül, a francia romantizmus híve. Drámái: „A haza“, „Ákif bej“, „A szerencsétlen gyermek“, a drámái erőttől lüktető „Gülnehál“ és a nyomtatásban meg nem jelent „Dzseláeddin“, mely a mongol

hódítás idejében játszik.*) Regényei: „Ali bej kalandja,“ a „Kameliás hölgy“-gyel rokon és „Dzszezi“. — Kemál bej mellett kiváló lírikus és drámaíró: Abdulhakk Hámid („Tárik v. Andalusia meghódítása“) és Számi bej („Beszá“ albántárgyu végzettragédia). Legujabban a persza és arab szavak kiküszöbölésével a stilben a purizmus a jelszó és tárgyakban a nemzeti érzés ápolása.

Második rész.

Görögország és Róma.

A keleti irodalmak szertelen alkotásai után a görög szellem harmonikus műveiben kedves, ismerős alakokkal találkozunk. Itt fejlődött az ókorban legmagasabbra a művészi ideál. Vallásuk, a természet és társadalom erőinek és eszméinek e megszentelt, eleven allegóriája: a közös oltár, mely a különböző államformák között élő tartományokat egy nemzetté köti össze s testi, szellemi versengésben az elpetyhüdestől megóvjá. Az egész országot beágazó erdős hegység, a virágos, forrásokban gazdag völgyek, a közeli kék tenger s mindezek felett a ritkán felhős, nyájas égboltozat, boldog érzéssel töltötték el a költő lelkét és fogékonnyá tették a hallgatóságot.

Egészen más kép tárul fel előttünk, ha a görög nép testvér faja, a római felé fordul tekintetünk. A hatalmas Róma a művészetben Görögországnak nem győztése lett, de hódoltja. A római irodalom nem eredeti, hanem a görög költés halavány visszaverődése. Nem a művészet ápolására, de hadviselésre termelt nép volt ez, s a költés mindvégig csupán az előkelőség fényüzése maradt, a gladiátorok küzdelmében gyönyörködő nép szükséglete nem lett soha.

A görög költés őskora. Vallás és költészet együttes hatásából keletkeztek a legrégibb görög költemények; régés szerzőik gyanánt Orpheust, Eumolpust, Musaeost emlegetik. Linos és Falemos

*) Pröhle Vilmos: Kemál bej drámái. Bndapest. 1895.

panaszos dalokat költenek a természet elmúlásáról, Hymnaeos a lakodalmi éneket teremti meg.

Az eposz. A görög nemzet eöl törzseinek harcaiból mondák keletkeztek s a hitregékkel egybekapcsolódva, ezek adták a hősmondák anyagát. A nyers eólok mondáit a szelidebb, bájosabb ión szellem vette s dolgozta át egybe függő nagyobb költeményekké. E munkásság két jeles terméke az „Ilias“ és az „Odyssea“.*) E két remekmű megmérhetetlen hatás-

*) Az „Ilias“ tartalma: Trója ostromának tizedik évében Achilles megharagszik Agamemnonra, mert ez rabnőjét jogtalanul elveszi. Félre vonul vitézeivel a haragos hős s istennő anyjával arra kéri Zeust, hogy mindaddig ne adjon győzelmet a görögöknek, míg meg nem engesztelik. A görögök csakugyan sokat veszítenek, a trójaiak már a görög táborban tombolnak, mikor Achilles megengedi barátjának, Patroklosnak, hogy az ő fegyvereit felöltve, helyette csatába menjen. Patroklos elesik. Achilles barátja halálát megboszulandó harcba megy s megöli a legnagyobb trójai hőst Hektort. Patroklos és Hektor temetésével végződik a költemény. — Az „Odyssea“ tartalma: Trója bevétele után Odysseus király tíz évig bolyong, mert nem engedi hazájába nagy ellensége Poseidon. Az istenek végre is megszánják a szenvedő hőst. Pallas Athene Ithakába, Od. országába megy, hogy Od. fiát Telemachost biztassa. Erre a biztatásra szükség is volt. Kérők lepték el a házat, kik a holtinak hitt király feleségének, Penelopének, kezéért versengtek, a ház vagyonát majd hogy föl nem élték s követelték, hogy Penelope válasszon közülök. E nehéz viszonyok között Pallas ráveszi Telemachost, hogy induljon apjának keresésére. Az ifju utra kél s Pylosban Nestortól, Menelaostól Spártában hallja a hazatért hősök sorsát, de atyjáról egyik sem mondhat biztosat. Ezalatt Odysseus Kalypso nimfa szigetén van s haza vágyik. Zeus Hermes által üzeni Kalypsonak, hogy bocsássa Odysseust el. A nimfa szomoruan enged a parancsnak, mert szereti a hőst. Odysseus tutajt készít, tengerre száll, de haragosa, Poseidon isten, vihart küld rá, a tutaj összetörik s a hős csak úgy menekülhet meg, hogy Leukothea tengeri istenő ködbe burkolja. Od. szerencsésen eljut a feákok országába, itt szívesen fogadják, egy lakoma alkalmával elárulja kilétét s elmondja kalandos útját. A feákok hajót adnak neki, ezen hazatér s megbünteti a gögös kérőket.

sal volt az utókorra: a görög eposz eleinte pusztá viszhangja, utóbb öntudatos utánzója. Sophoklesre nem tud az ókor nagyobb dicséretet, mint azt, hogy drámái e művekhez hasonlítnak. A történetírás eleinte hiven követi őket, utóbb pragmatikusan foglalkozik velük. A bölcsélet, bár eltávozik a néphitétől, e költeményekből szeret bizonyítani. Phidias belőlük merít indítékot szobrai megalkotásához. A hatodik század óta (Kr. e.) Athénben e költemények felolvasása az ünnepek lényeges pontja. Belőlük tanult olvasni a görög gyermek s hatásuk minden görög irón meglátszik. E két költemény szerzőjének Homerost tartja az ókor, bár életéről semmi határozott adat nem maradt. Születési helye fölött is hét város versengett. E versengés alapja az, hogy e városokban költői iskolák állottak fent, melyek Homerostól származtatták eredetüket s kiválóan az ő költeményeit adták elő, utánozták és egészítették ki. Ma azok, akik Homeros létezését tagadják, a költeményekben a görög mondafejlődés két nevezetes mozzanatát látják: az Iliasban, mely nyelvében darabosabb, szerkezetében fogyatékosabb, világnézetében nyersebb, egyszerűbb, fejletlenebb: a kezdetet; az Odysseában pedig, mely gondos szerkezetével, bágyadtabb hangulatával, fejlődöttebb világnézetet mutat: a befejezést.*) — *Hesiodos*. Nagy befolyással volt a görög világnézet fejlődésére az alantabb szárnyaló bootiai Hesiodos is, a homeroszi hőskorral szemben a polgárosodott élet költője. „Munkák és napok“ (Erga kai hemerai) című munkájában számos élet-szabályokat és erkölcsi tanításokat mond el, „Theogonia“-jában az egybegyűjtött hitregékbe vallásos rendszert hoz.

Az elégia. Amig az epikusok az emberi életet tárgyilagosan dolgozzák fel s hangulataikat hőseikre ruházzák, addig az elegikusok saját egyéniségüket tárják fel. Versformájukat az eposztól kölcsönzik, de a második sort megrövidítve, megalkotják a párverset, a disztikont; van elegikus, aki a formában is ujít és az iamboszt műveli. A legrégebb elegikusok: az efezusi Kallinos (750 körül Kr. e.); Tyr-

*) Herm. Bonitz: Ueber den Ursprung der homerischen Gedichte. Wien. 1881.

taios (650 k. Kr. e.), ki a második messzeniai háborúban a spártaiakat csatadalaival lelkesítette; Solon (639—559) Athén böles törvényhozója. Az elegiába szerelmi lírát vegyít a kolofoni Mimermos (600 k. Kr. e.), tanítóelemet a megarai Theognis (460 k. Kr. e.); az epigrammát a keoszi Simonides (556—468) teremti meg. A legrégebb költő, ki iamboszbán írta gúnyos verseit paroszi Archilochos (700 k.) volt; a görögök irodalmuk kezdetének egyik legnagyobb alakját tisztelték benne. Archilochos éles gúnyját keserű szatirával váltja fel az efezusi Hipponax (540 k.) és amorgoszi Simonides, az asszony hibáinak ostorozója.

Az eól és dór dalköltés. A valódi líra, a lanttal kísért ének, két főirányban fejlődött. Az egyik az eól, a másik a dór dalköltés. Az első Lezbosz szigetén virágzott legelőször s főjellemvonása, hogy mindig az egyén érzelmeinek tolmácsa. Alkaios (610 k.) a bort és szerelmet dicsőíti. Sappho tüzes szerelmi dalokat költ. Anakreon derült hangulatu, könnyed, sokat utánzott költeményeiben a borról és szerelemről énekel. A dór líra a kultusszal kapcsolatban fejtett ki s nem az egyéni, de a közhangulatot fejezi ki és kardal. Legkiválóbb művelője Pindaros (522—442); ódáinak fenséges szárnyalása egész nemzetének ünnepelt költőjévé tette.

A bölcsélet kezdete. A tanítóköltés elmélkedő természetvizsgálás alapját vetette meg s az első bölcselők a világ keletkezésének végső okát a négy őselem (tűz, víz, föld, levegő) egyikében keresték. Így miletoszi Thales (600 k.), Anaximander (615—532), Anaxmenes (570—500), efezusi Herakleitos (500 k.), klazomenéi Anaxagoras (500—428) és abderai Demokritos (460—370). Az erkölcsi világnézet fejlődésére nagy hatással volt a számoszi Pythagoras (550—500 k.) Eszméi hirdetésére a költői formát legszerencsésebben az agrigenti Empedokles (492—432) használja.

A tragédia. A dráma a hellén művészet legremekebb alkotása, az antik világnézet legművészbibb megjelenése. Keletkezésének és virágzásának helye a görög műveltség gyűjtőpontja: Athén. Itt történt, hogy a Dionysos isten tiszteletére éneklő kar mellé Aischylos (525—456) megteremtette a párbeszédet s merészen szárnyaló képzelő erejével, mély vallá-

sosságával, büszke hazaszeretetével a perzsa háborúk nagyszerű győzelmeinek korában az emelkedő nemzeti önérzet kifejezője lőn. Élete javát Athénben töltötte, de Gelában, Sziciliában halt meg s talán azért hagyta el szülővárosát, mert a tragédiák versenyén Sophokles legyőzte. Körülbelül 70 darabja közül csak 7 maradt ránk: „A leláncolt Prometheus“, „A perzsák“, „Hetén Thebe ellen“, „Agamemnon“, „Siri áldozó nők“, „Az eumenidák“, „A segítségkérők“. „A perzsák“ kivételével valamennyiben mondai tárgyat dolgoz fel, még pedig három-három egymással összefüggő tragédiába, trilógiába. E fennmaradt drámák között csak egy trilógia van; „Agamemnon“, „Siri áldozó nők“ és „Az eumenidák“, melyben Atreus házának pusztulását hatalmas páthosszal adja elő.*) – Aischylos titáni alkotásaival szemben nyugodtabb, tisztább, harmonikusabb Sophokles (496–406), kinek tragédiái Perikles kora tisztult ízlését és művészi képzettségét mutatják. Kolonosban, Athén közelében született s 468-ban győzte le először a tragédiák versenyén Aischylost. Ez időtől fogva népszerűsége zavartalanul kitart haláláig. Körülbelül 100 darabja közül csak 7 maradt reánk: „Ajas“, „Elektra“, „Oidipus király“, „Antigone“, „Oidipus Kolonosban“, „A trachisi nők“

*) *Agamemnon*. Agamemnon király Trója bevétele után visszatér hazájába. Otthon a neje Klytemnestra, ki Ighigenia feláldozása miatt gyűlöli férjét, szövetkezik Aigistheusszal, Thyestes fiával, ura halálára. Agamemnonnal jött Trójából Cassandra is és megjósolja a király végzetét, de nem tehet ellene. Agamemnon is, Cassandra is áldozatul esnek. Aigistheus lesz király. — *A siri áldozó nők* („Koephorok“). Orestes, Agamemnon fia, Strophios házánál nő fel Phokiában. Isteni parancsra Argosba megy barátjával Pyladesszel s apja halálát megboszulva megöli Aigistheust, de Klytemnestrát is. Ezért, bár isteni parancs szerint cselekedett, a boszu istennői üldözöbe veszik. — *Az eumenidák*. Orestes a boszu istennői elől előbb Delphibe Apollóhoz, majd Athénbe Pallas Athéne védelme alá menekül. Itt az areopág. elé kerül ügye s ugyanannyi szavazatot kap mentiségére, mint ítéletére, végre P. Athéne szavazata felmenti. A boszu istennői elhagyják s ezzel Tantalus házáról elmúlik az átok.

és „Philoktetes“. Munkásságának e csekély töredéke is megérteti velünk azt a nagy becsülést, melynek Sophokles részese volt. Aischylosszal szemben anyiban mutat haladást, hogy nála a tragédia a való élethez közelebb jött, az emberi lélek küzdelmeinek hű tükre lett, legnagyobb pedig a jellemzésben. Neki is maradt egy trilógiája: „Oidipus király“, „Oidipus Kolonosban“ és „Antigone“*). — Sophoklesnek tulajdonítják a mondást, hogy ő olyannak mutatta az embereket darabjaiban, amilyeneknek lenniök kellene, Euripides (480–406) pedig olyanoknak, amilyenek valóban. Ez a valóság az azonban a Sophokles által elért magaslat után süllyedést mutat. Euripides már a kételkedő, boncolgató kor gyermeke, a hitregékben nem hisz többé s erővel teljes költői alkotások helyett a részletek gondos kidolgozásában, a szenvedélyek rajzában mutatja művészetét. Körülbelül 120 darabja közül 19 maradt reánk, bár ezek közül is elvitat tőle néhányat a kritika. A fennmaradt darabok közül legjobbak: „Medea“, „Hekabe“, „Andromache“, „Iphigenia Aulisban“*). Euripides da-

*) *Oidipus király*, anélkül, hogy a szoros rokoni kötelékről tudna, megöli atyját, Laios thebei királyt s feleségül veszi saját anyját Jokastét. Mikor megtudja, mit tett, kétségbeesésében kiszurja szemeit s leányával, Antigonával, elbujdosik. — *Oidipus Kolonosban*. Az elaggott, vak Oidipus, sok bolyongás után Athén mellett Kolonosban az eumenidák szent berkébe ér, hol a végzet rendelése szerint nyugalmat talál. Büneit levezekelte, megtisztulva hal meg. Leányait: Antigonet és Ismenet, Theseus athéni király vigasztalja meg s a visszatérést Thebébe biztosítja nekik, hova Antigone azért siet, hogy Eteokles és Polyneikes között kitört testvérharcot megszüntesse. — *Antigone*. Oidipus fiai, Eteokles és Polyneikes a hatalomért küzdenek s mindakettő elesik. Nagybátyjuk Kreon. Thebe ura, kimondja, hogy mivel Polyneikes hazája ellen küzdött, holttestét nem szabad eltemetni. Antigone azonban, atyja halála után hazatérve, titokban eltemeti. Kreon megtudja s Antigonet élve eltemetteti. Kreon fia, Antigone jegyese, a sír felett öngyilkos lesz. Fia halála miatt Kreon felesége Eurydike is kivégzi magát.

*) *Medea*, Jasont, az argonauták vezérét, hazájába követte. Jason elhagyja Medeát, s Kreon király leányát,

rabjai között maradt ránk az egyetlen satyrdráma: „A kyklops“. E durva, tréfás drámai műfajt egy-egy trilogiával együtt adták elő. — A többi tragédia-írótól csak töredékek maradtak fent, legtöbbször csak nevek. Így dicsérettel emlegették az ókorban kioszi Ion nevét, Karkinost, Agathont, Sophokles fiát: Iophont. Euripides után a tragédiák erőtlen költői leírásokká és hangzatos szónoklatokká lettek.

A komédia. Amint a tragédia, úgy a komédia is, a Dionysos isten tiszteletére rendezett ünnepek-ből fejelett. Athénben virágzik fel először, mint a politikai és társadalmi tévedések ostorozója és rop-pant népszerű lesz. Alapítója Krates és Kratinos, legjelesebb művelője Aristophanes (444 388), ki a peloponneszoszi háborúk korának züllött politikai és erkölcsi viszonyait tárja fel. Majd az athéni nép ingatagságát és erkölcselenségét ostorozza, majd egyes embereket állít pellengérre, így Euripidest és

Kreusát akarja nőül venni. Haragos dühében Medea megöli a leányt, Kreont és saját gyermekeit, Jasont egyedül hagyja kétségbeesve. — *Andromache* mint hadi fogoly Achilles fiánál, Neoptolemosnál él. Neoptolemos felesége, Hermioné, feltékény lesz Andromachera s el akarja tenni láb alól. Ekkor megjelenik Orestes s miután Neoptolemost megölette, elragadja Hermionet. A bonyodalom csomóját Thetis istennő oldja meg. — *Iphigenia Aulisban.* Agamemnon feleségét Klytemnestrát és leányát Iphigeniát, azon ürügygyel, hogy Iphigeniát Achillesthez nőül adja, a görög táborba hívja; valójában azért, hogy Iphigeniát Dianának áldozza, mert csak ily áron kaphat a Trója alá induló görög hajóraj kedvező szelet. Klytemnestra és Achilles ellenkezik, de a tábor kívánságára a királyleányt feláldozzák. — *Ighigenia Taurisban.* A boszu istennőitől üldözött Orestes Taurisba megy, hogy onnan vezeklésül Diana szobrát elhozza. Diana papujében ott, testvérére, Iphigeniára ismer. Elrabolják a szobrot és mindketten menekülnek. Tauris királya üldözőbe veszi őket, de Pallas Athene visszatartja és megengeszteli a haragos fejedelmet. — *A kyklops.* Odysseus társaival Sziciliában Polyphemos kyklops kezei közé jut. Ez meg akarja enni őket. Silenos segítségével Odysseus lerészegíti Polyphemost, megvakítja s elmenekül társaival.

Sokratest. E komédiák Arany jeles fordításában irodalmunknak is értékes kincsévé lettek. — A peloponneszosi háborúk után elszegényedett Athén s a politikai viszonyok sem túrték a személyek gunyolását. Így keletkezik az attikai vigjáték középső korszaka, melyben többé-kevésbé megjelenik ugyan még a személyeskedő gúny is, de inkább a társadalmi, mint a politikai élet ellen irányul. E korszakból töredékek maradtak ródoszi Antiphanes, Anaxandrides és Eubulos munkáiból. Az attikai komédia új kora a negyedik század közepén kezdődik (Kr. e.); alakjai típusok s egyik főmotivuma a szerelem. Legkiválóbb művelői: Menander (342—290) és Diphilos. Komédiáik elvesztek, de még előbb példaképül szolgáltak a római vigjátékiróknak: Plautusnak és Terentiusnak. — A vigjáték kezdete Sziciliában a pásztori élet felé fordult, innen vette tárgyát. Az egyszerű mezei élet naiv bája legszebben szirakuzai Theokritos (250k. Kr. e.) idilljeiben jelent meg. Követői Bion és Moschos nem mérközhetnek vele.

A történetírás. A görög történetírás kezdetén a logografusok, az események egyszerű följegyzői állanak. A történetírás atyja a halikarnasszoszi Herodotos (484—410). Kilenc könyvben megírta a perzsa háborúk történetét s elbeszélését a különböző népek és országok ismertetésével szőtte át. Mig ő csak események hű, eleven elmondására törekszik, az athéni Thukydides (471—395) a peloponneszosi háború történetének megírásában már az események okát is kutatja s ezzel az oknyomozó történetírás megalapítója lesz. Követője a bájos stílű Xenophon (434—355).

A szónoklat. Oly államéletben, mint a görögöké volt, ahol mindent a nyilvánosság előtt intéztek el, természetesen kifejlődött a szónoklat. Szónoklást tanító iskolákat csak a szofisták nyitottak s a legnevezetesebb mesterek Gorgias, Antiphon és Lysias voltak. A görög szónoklat klasszikus kora Isokratesszel kezdődik és Demosthenesben (384—322) éri el tetőfokát, ki mesterkéletten, előkelő hangú, éles logikájú beszédeit Fülöp makedóniai király politikája ellen intézte (Filippikák). Megvásárolt ellenfele a különben tehetséges Aischines (389—314).

A bölcelet. A szónoklatot és dialektikát a szofisták népszerűsítették s hogy vitatkozó képességgükkel tündököljenek, bármely képtelenség beigazolására vállalkoztak. Működésüknek eredménye, hogy a nép naiv hite megingott s a laza erkölcs mentséget talált. Velük szemben Sokrates (499–399) gyakorlati erkölcsi elveket hirdetett s a figyelmet a külső világ helyett az ember lelki életére irányozta. Vértanui halála arra ösztönözte tanítványait, hogy megvédjék és dicsőítsék mesterük emlékét. Sokrates tanítványai között a legnagyobb: Platon (429–349), az idealista bölcelet megalapítója. Ennek tanítványa Aristoteles (384–322), ki az ismeret forrásául a tapasztalatot jelöli meg s rendszerbe foglalt gazdag tudásával majdnem kétezer esztendeig szabott irányt a gondolkozásnak.

Az alexandriai irodalom kora. Nagy Sándor világhódító hadjárataival a görögség óriási területet nyert, de régi valóját elveszítette. Az új szellemi élet középpontja, a Ptolemeusok pártfogása mellett, Alexandria lett s innen nyerte e korszak nevét. Irodalma inkább tudományos mint költői. Kiválnak: ródoszi Apollonios (230 k. Kr. e.), ki megírva az argonauták útját („Argonautika“) egyes részleteiben izléssel és szellemmel utánozza Homerost, de egészében messze marad tőle. Új formát hoznak be a „Miletoszi mesék“: a novellát. Gazdagon virágzik a tanítóköltemény. Említésre méltók Aratos (270 k. Kr. e.) „Csillagképei“. — A prózai munkák túlnyomó többségben vannak a költői művek felett. A tudományokat szakonként is bőven művelik s a gazdag alexandriai könyvtár, bő forrást nyújtva a tanulmányra, egyre szaporodik. A bölcelet két új iskolát alapít. Az egyik alapítójának, Epikuros-nak (342–270) nevét viseli s kezdetben azt hirdette, hogy a boldogság a léleknek minden félelemtől és babonától ment zavartalan nyugalmaiban rejlik, később azonban az érzéki örömek hirdetője lett. A másiknak alapítója Zenon (300 k.) ki azt tanította, hogy a bölcs ember éljen a természetnek megfelelően; egy jó van csak: az erény, és egy rossz: a bűn; minden egyéb dolog közömbös. E tanokat egy „sztoa“, nevű épületben hirdette, innen követői: sztoikusok. Úgy az epikureus, mint a sztoikus bölcelet az alexandriai görög és a felvirágzó római irodalomra nagy befolyással volt.

A római irodalom Augustus koráig. Gyér kezdet után, görög hatás alatt, éled a római irodalom. Livius Andronicus (240 k. Kr. e.) latin Odysseát ír s latin nyelvű tragédiákat hoz színre, Quintus Ennius (239—170) a görög versmértéket hozza be. A görög befolyás ellen, a tiszta rómaiság érdekében M. Porcius Cato emeli fel szavát. — A dráma nem lett ugyan olyan népszerű, mint Görögországban, de jeles művelőkre talált. A tragikusok között Marcus Attiliust és Lucius Attiust dicsérik. A vígjátékban Caecilius Statius és Lucius Afranius mutatják a kezdetet, Maccius Plautus* (254—184) és Publius Terentius (Afer)** (185—159) a tetőfokot. Plautus darabjaiból csak husz maradt reánk s bár görög hatás alatt, görög köntösben is, nyers jókedvvel gúnyolja kora társadalmának furcsaságait. Terentiusban kevesebb a képzelőerő, de helyette csiszoltabb. — A lírában Gajus Lucilius (180—103) megteremti a szatirikus költői levelet. Lucretius Carus (99—55) tanítókölteményt ír: „A dolgok természetéről“. E korszak végén jelenik meg az első igazi lírikus: Valerius Catullus (87—54), ki közvetlenségével, tiszta formájával a római

*) *Pl. Captivi* (A foglyok) című vígjátékának tartalma: Hegio kalidoni polgárnak egymásután két fiát rabolták el s eladták különböző vidékekre rabszolgául. Annélkül, hogy tudna róla, megveszi kisebbik fiát s egy más rabszolgával együtt arra akarja használni, hogy megváltsa vele az idősebb fiút. Ez a másik rabszolga azonban megszökik s csak mikor az idősebb fiuval tér vissza, ismerik fel a helyzetet s az apa rálel fiaira.

**) Terentius vígjátékai: *Andria*. (Az androszi leány.) Pamphilusnak, Simo fiának, Chremes leányát kellene elvennie, de egy más, egy androszi leányt szeret. Mikor ezt Simo megtudja, hogy fiát próbára tegye, követeli, hogy Chremes leányát vegye el. Ekkor kiderül, hogy Pamphilus kedvese, Chremesnek rég elveszett leánya. — *Hecyra* leányát Pamphilus nem szívesen vette el, mert előbb már más nőt szeretett s annak ígért házasságot. Lakodalom után ott is hagyja az asszonyt, de örömmel tér vissza, midőn megtudja, hogy felesége az a nő, kinek régebben házasságot ígért. — *Heautontimorumenos*. Menedemus athéni polgár nem akarja, hogy fia, Clinia szegény leányt vegyen feleségül. A fiu Ázsiába

irodalom aranykorának előkészítője. — A történetírásban két név válik ki Augustusig: Julius Caesar (100—44 Kr. e.) és C. Sallustius Crispus (86—35 Kr. e.). Caesar, Róma legelső klasszikus történetírója, emlékeit és élményeit világosan és tárgyilagosan írja meg. Sallustius munkásságából csak a „Catilina-féle összeesküvés“ és a „Jugurtha ellen viselt háború“ története maradt reánk; mesteri jellemzéseivel, eleven előadásával a legkiválóbb történetírók közé tartozik. — A köztársaság utolsó századában a görögös római műveltség főképviselője Marcus Tullius Cicero (106—43), a legszelesebb műveltségű római, a latin próza legkiválóbb művelője. Különösen mint szónok és mint levélíró lett az utókor példaképe. Legnagyobb hatást ért el Verres, Catilina és M. Antonius ellen mondott beszédével. Bölcséletében a válogató (eklektikus) irány híve.

Érdekes egyénisége a görög-latin műveltség újraébredésének korában, a középkor végén is nagy szerepet játszott. A középkor rendiségével, tekintélyuralmával szemben az egyén jogáért küzdve érdekes tanulmányul szolgált Cicero, kinél egyénisége

megy s beáll katonának. Apa és fiú egyaránt hamar megbánják tettüket s Clinia három hónap multán már ott-hon van megint s atyja szomszédjának, Chremesnek, fiánál, Clitiphonál rejtőzködik s ide hivatja kedvesét is. Így derül ki, hogy Clinia kedvese Chremes leánya s Menedemus beleegyezik a házasságba. — *Phormio*. Egy parazitának (élősdí) sikerül keresztül vinni, hogy egy fiatal ember, atyja távollétében, szép, de szegény kedvesét nőül veheti. Mikor az atya visszatér, elkeseredik s csak akkor békél meg, midőn kiderül, hogy a leány testvérének gyermeke s tulajdonképen rég fiának szánták. — *Adelphi*. Demeanak két fia van; az egyiket, Ctesiphot, maga neveli, még pedig kegyetlen szigorúsággal, a másikat, Aischinust, szelid, gyermektelen, testvérének, Micionak adja. Ctesipho egy vétségét Aischinus veszi magára s még tetézi. Demea hallja ezt s szemére veti Micionak a rossz nevelést. Végre azonban megtudja, hogy szigoruan nevelt fia az oka mindennek. Erre elhatározza, hogy fölhagy eddigi szigorúságával s örülni fog az életnek. Betetőzi a jókedvet, hogy a vig Micio is megházasodik.

aprólékos vonásait is megvilágítják munkái, különösen levelei.

Augustus kora. A császári uralom a római polgár politikai szereplésének véget vetett; a tevékeny szellemek a költészetben kerestek munkateret, szórakozást, felejtést. Róma rengeteg terület középontja lett s vagyona a művészetek ápolására bőven volt; de hiányzott a lelkesedés heve, a szabadon szárnyaló lélek, úgy hogy a költés rövid virágzás után elveszett a züllött politikai és társadalmi élet romlásában. Augustus korának legnagyobb költője Publius Vergilius Maro (70 - 19 Kr. e.). Görög befolyástól leginkább ment „Georgiká“-jában, melyben az itáliai mezei életet valódi költői lélekkel rajzolja. „Eklogá“-iban Theokritost választja példaképül, de mintája természetes báját el nem éri. Leghíresebb műve az „Aeneis“, melyben Aeneas trójai hős kalandos utját, a római nemzet keletkezését énekli meg.*) Mintája Homeros s bár ennek egyszerűségét, eredetiségét, nyugodt fenségét fel nem éri, hőskölteményével megteremti a műeposzt s az eposzíróknak tanítómestere lesz. Hatása alatt dolgoztak: M. Annaeus Lucanus (39 - 65 Kr. u. „Pharsalia“), Silius Italicus (25 - 100 Kr. u. „Punica“). Papinius Statius („Thebais“, „Achilleis“) és Valerius Flaccus („Argonauták“). Az átmenetet az epikáról a lírára Publius Ovidius Naso (43 Kr. e. - 17 Kr. u.) képviseli. Művei: „Metamorphoses“ (átalakulások), „Ars amandi“ (a szerelem művészete),

*) Az „Aeneis“ tartalma: Trója elpusztulása után Aeneas, Anchises és Venus fia, hét évig bolyong már új hazát keresve, midőn a tengeri vihar Lybia partjaira veti hajóit. Itt Dido, Carthago királynője, szívesen fogadja s a királynő kívánságára elmondja Trója pusztulásának és hosszú bolyongásának történetét. Dido megszereti Aeneast s midőn ez, isteni parancsra, tovább hajózik, kivégzi magát. A bolyongó hős Sziciliába, majd Cumaebé ér, itt a cumaei sybilla levezeti az alvilágba. Cumaéból Latiumba, Latinus király országába ér Aeneas. Itt kezdetben szívesen fogadják, utóbb azonban a haragos Juno istenasszony gyűlöletet kelt Aeneas és népe iránt. Latinus nem keveredik a harcba, Turnus a háború vezetője. Változó szerencséivel folyó küzdelmek után Turnus párbajra szólítja Aeneast; Aeneas megöli Turnust.

„Remedia amoris“ (ellenméreg a megelőző ellen), „Heroides“, (levelek) és „Amores“ (szerelmek), gazdag képzelőerejének és a kor kicsapongó életének bizonyosságai. Szomorú változást mutatnak Ovidius életében a „Tristia“ és a „Pontusi levelek“, melyekben száműzetésének keserves sorsát panaszolja. — Az igazi lírikusok teljesen görög hatás alatt állanak, így Albius Tibullus (55—19 Kr. e.) és Sextus Aurelius Propertius (54—16 Kr. e.). Legeredetibb még e kor legnagyobb lírikusa Quintus Horatius Flaccus (65—8 Kr. e.) A görögök közül leginkább Sapphót, Alkaiost és Pindarost utánozza s mesteri tehnikával feledteti, hogy eredetiségben mögöttük marad. Szatiráiban és leveleiben az epikureizmus derűje ragyog, ódáiban inkább kifejlett műérzék, mint erős költői tehetség alkot, epodoszaiban a római társadalmi, irodalmi és művészi élet hibáit teszi nevetségessé.

A hanyatlás. A későbbi császárok erkölcstelen kora a keserű, éles szatirát teremti meg. Aulus Persius Flaccus (34—62 Kr. u.) a sztoikus bölcséleten alapuló nemes erkölcsi felfogás komolyságával itéli el kora bűneit; Dec. Junius Juvenalis (47—127 Kr. u.) a férfiak hitványságát, a nők szemérmertlenségét, az önzést, a megvesztegethetőséget, képmutatást, nyegleséget, arcátlanságot heves hangon ostorozza. Gaj. Petronius ellenben cinikus kedvében örömmel élvezi ezeket az állapotokat. Valerius Martialis (43—102) tréfás epigrammaiban az élc és a keserűség összevegyül s Juvenalis nehéz, sujtoló kardja helyett kora hibái ellen könnyű nyilat használ. A többi műfaj csak csenevészett. A drámában Seneca tragédiái érdemelnek említést; vérfagyasztó történetek ezek, szónoki formában előadva. — A történetírás a császárok korában Titus Liviusszal (59 Kr. e. — 17 Kr. u.) kezdődik; mesteri stíljével a rómaiak legnépszerűbb történetírója lett. Vellejus Paterculus „Római történelmé“-vel a császárok kegyét kereste. Curtius Rufus Nagy Sándor történetét írta meg; C. Svetonius Tranquillus 12 császár életrajzát. A legnagyobb római történetíró Publius Cornelius Tacitus (sz. 54 Kr. u.) romlott korának megdöbbentően komoly és kegyetlenül igazságos lelkiismerete. „Historiái“-ban Galbatól Domitianus haláláig, „Annales“-ében Augus-

tus halálától Nero haláláig mondja el Róma történetét. E romlott világgal szemben „Germania“-jában a germán nép tiszta erkölcsét mutatja be, „Agricola“-ban a római férfierények mintaképét. — A szónoklat, bölcsélet művelői közül L. Annaeus Seneca, M. Fabius Quintilianus és L. Plinius Caecilius Secundus említendőek. — A római császárság első századában a görög irodalom is felvirult, legjelesebb írója Lukianos (120–200 Kr. u.) Kora csapongó kedvének, műveltségének, de egyúttal kételkedésének is igaz képviselője. A görög történetírás is Róma felé fordítja figyelmét. Polybios (200 Kr. e.) megírja „Világtörténet“-ét. Követői a szicíliai Diodor és halikarnasszusi Dionysios. Strabon földrajzában az ókor népeit és országait jellemzi. Appianus és Herodian (170–240) Róma történetéről, Flavios Arrianos (160 k.) Nagy Sándor hadjáratairól ír. E kor történetírói között a legnagyobb Plutarchos (50–120 Kr. u.), ki „Párhuzamos életrajzok“ című művében egy-egy római és görög embert hasonlít össze. Munkája a görög szellem utolsó nemes megjelenése. — A szétzüllő római birodalom felbomlását késleltethették erős kezű császárok, de a hanyatló szellemi életnek új erőt adni senki sem tudott. Naiv vallásos hit helyett a bölcséletben kerestek vigasztalást s az egyiptomi Plotinus (205–270) bölcséleti rendszere az „újplatonizmus“ még egyszer fellendítette az antik szellemet. De igazi virágzás nem lett belőle. Jellemző e korra, hogy a költők nem a birodalom középpontjában éltek, hanem a provinciákban. Így Lucius Apulejus (160 k.) Karthagóban írja „Az arany szamár“ című szellemes regényét. Magnus Antonius, a „Mosella“ című bájos, idilli költemény szerzője bordeauxi ember, „Proserpina elrablása“ című éposz költője: Claudius Cladianus, alexandriai. — A byzanci irodalom a V. és VI. században termel jelesebb munkákat, így panopoliszi Nonnos (400): „Dionysos utjai“, Musaeos (500): „Hero és Leander“ című költeményét, Heliodoros püspök „Theagenes és Charikleia“ és Longos „Daphnis és Chloe“ című regényeit. A történetírók közül Procopius (520–570) válik ki.

Harmadik rész.

A középkor.

Az egyház és költészete. A kereszténység és a népvándorlás összetörte a megkorhadt római birodalmat. Az eszmék fejlődésének történetében a szellemibb felfogás ellenhatása volt ez, a régiek érzékiségével szemben. Az új felfogás megvetette az érzéki világot s a művészet ellensége lett. Heliodoros elveszti püspöki székét, midőn „Theagenes és Karikleia” című regényét megírja. Zsinatok és püspökök átkot mondanak a színházak látogatóira, sőt az évszázadról évszázadra hódító kereszténység a barbárok nemzeti hagyományait is ki akarja irtani. De ezen ifju népek fiatal szellemét csak engedmények árán győzi le, a pogány költés helyébe keresztény szellemüt kell adnia. Így keletkezik a vallásos líra,*) a legendák nagy tömege, bibliai tárgyak feldolgozása és végre a templomi dráma: Franciaországban mystéres; Angliában miracle plays; Spanyolországban autos; Olaszországban vangeli, rappresentazioni; Németországban Passionsspiele, Osterspiele; nálunk nyomai a bethlehemesek és három király járásában. Még így sem birt a nemzeti hagyománnyal egészen; az angolszász „Beowulf“;**) a német „Hildebrand ének“;***) a verses és prózai „Edda“;†) Ossian énekei

*) Alexandriai Kelemen (200 k.): A megváltóhoz; Ambrosios; Aquinoi Tamás; Clairvauxi Bernát stb.

**) Beowulf a jütek királya, ennek hőstetteiről szól a költemény. Elmondja Greudel tengeri szörnyeteggel vitt borzasztó küzdelmét, majd viadalát egy sárkánnyal s e viadalban lelt halálát.

***) Az agg Hildebrand hosszas távollét után visszatér hazájába. Országá határán ifju hős áll elébe: fia ez, Hadubrand, ki úgy tudja, hogy atyja már nem él. Hasztalan mondja Hildebrand, hogy ki ő, fia nem hiszi, s harcra kerül a dolog. Ezzel végződik a töredék.

†) Skandináv hitregék gyűjteménye s az egész germánságra sokkal óvatosabban általánosítható, mint azt a romanticizmus befolyása alatt tették.

és a finn „Kalevala“, eredeti szellemükben maradtak reánk, míg a nemzeti mondák nagy része keresztény köntös alatt élt tovább, vagy naiv krónikások mentették meg a pusztulástól, mint a hun és magyar mondákat.

A lovagság. A győztes germánoknak a legyőzött latin-fajjal vérben és nyelvben való keveredéséből keletkeztek a román nemzetek és nyelvük; a romanzo, ellentétben a latinnal, mely a művelt osztályok és az egyház nyelve maradt. Észak és dél keveredése szerencsés új alakot teremtett. Észak rideg feudalizmusát, mely a középkort bilincsben tartotta, enyhítette dél szabadságának emlékezte. Különböző vidékek mondavilága messze vidékre terjedt s a költés gazdag anyaga lőn. A katolicizmusban nyert talajt a romantika, melynek jellege, hogy az emberi természet és a keresztény morál, a gonosz és jó küzdelmét mutatja be. A romantikus ideál teremtette meg a lovagságot s világa két monda-körben testesül, az egyik az „Arthus monda“ melyben a galáns, szerelmeskedő, e világi élet; a másik a „Grál monda“, mely egyházas vonatkozásaival, misztikus jellemével, az eszményi lovagság allegorikus képe.*)

Egyes irodalmak. Franciaországban a XI. századtól kezdve gazdag és változatos irodalom fejlődik. Az első, becses irodalmi termékek között kiváló a „Chansons de Gestes“-nek nevezett románc-gyűjtemény, mely Nagy Károlynak és lovagjainak

*) *Az Artus monda* Artus (Arthur) királyról szól, ki székhelyén, Karleolban, Walesben, fényes udvart tartott. Udvarának középpontja 12 lovag volt, kiket a király egy kerek asztal köré szokott egybegyűjteni. Ez volt Artus asztalköre. E kör lovagjai az udvarból gyakran indultak kalandokra s tetteik teszik ki Artus monda-körének egyes részeit. — *A Grál-monda*, egyetlen drágaköböl készült csodás erejű edényről a Grálról szól. Ebbe az edénybe fogta föl Arimathiai József a Megváltó testéből kiömlő vért. Az edény később a hozzáférhetetlen Montsalvage hegyre került, hol egy király vezetése alatt válogatott lovagesapat őrizte.

tetteit dicsőíti. Más irányú az angol földről hozott Arthur monda feldolgozása, eleinte prózában, utóbb Chretien de Troyes (1180 k.) nyomán versben. E mondakör feldolgozásai már fejlettebb, fényűzőbb kor hatását mutatják, mint a Chansons de Gestes. Azonban a klasszikus kor történetei sem mentek feledésbe így Trója elestének történetét Benoit de Sainte-More mondja el. A hosszabb és rövidebb románcok mellett rövid, élénk, víg elbeszélés fejlődik: a fabliau. A templomi dráma is kezd a nemzet nyelvén szólni.

Ezt az anyagot bővíti, formájában fejleszti a XIII. század s északon az elbeszélő költés, délen a lira virágozik. Ott új, érdekes termék Guillaume de Lorris és Jean de Meun allegorikus elbeszélése „A Rózsa regéje“ (Roman de la Rose),*) mely hatását a szerelmi költésben két századon át éreztette; itt a lírikusok nagy száma, közülök Bertran de Born, Guillem de Cabestau, Jaufré Rudel, Peire Vidal és Sordello válik ki. — Spanyolországban az arabokkal folytatott küzdelem teremtette meg a nemzeti epikát, melynek műfaja a románc lett. E románcok több kiváló hőst dicsőítettek, így Roderik királyt, Julian grófot, Nagy Károlyt, de főalakjuk Cid el Campeador s a róla szóló románcok feldolgozásából keletkezett az első műköltemény, a „Poema del Cid.“ 1140 körül. E népies munka mellett az egyházi irodalom kezdetén Gonzalo de Berceo (1240 k.)

*) Allegorikus történet ez, mely a szerelem mesteriségét tanítja. Első feldolgozója Guillaume de Lorris elmondja, hogy álmában Henye asszonyosság a Gyönyör kastélyába vezeti. Ott találja a Szerelmet egész kíséretével. A Szerelem kulcs alá veszi a költő szívét s megtanítja a szerelem mesterségére. Mikor a Szerelem elhagyja, Sziveslátás kíséri, de ezt Feltés erős várba zárátja. A költő panaszával végződik e történet első munkásának része. Munkája folytatójánál, Jean de Meun-nél az allegorikus személyek érett, józan alakokká lesznek, a költő ismereteinek fitogtatása s kora viszonyainak gúnyolása lép előtérbe. Remek új alakja Csali-képű (Faux-Semblant), Tartuffe öse. Guillaume de Lorris elbeszélését folytatva, elmondja a vár ostromát és bevételét. Végül a költő megnyeri a rózsát (kedvesét). (Nisard I. k. 151—166.)

legendái állanak, a lovagi romantikát Juan Lorenzo Segura (XIII. sz.) hozza be Nagy Sándorról írt költeményével. Megterem a prózai lovagregény is a portugál Vasco de Lobeira († 1400 k.) „Amadis de Gaula“-jának átdolgozásából. E sajátosan spanyol termékeken kívül déli Franciaország trubadúrjait is sokan utánozták. — Anglia. Az angol földet a Golf áramtól melegített enyhe éghajlata, viruló mezői, gazdag bányái, tengervédte határai, a vándorló népek óhajtott céljává tették s a haragoszöld mezőket élet-halálra küzdő nemzetek vére áztatta több századig. Az évente északról betörő skótok és piktek ellen a római uralom védte meg háromszáz esztendeig e föld harchoz nem edzett lakóit, a keltákat; mikor pedig Itália veszedelme délre vonja a legiókat, újra megjelenik északon a rabló ellenség s a kelták az angol-szászokat hívják segítségül. Ezek át is jönnek a tengeren, de vissza nem térnek. A szolgasághoz szokott kelták szívesen hódolnak meg nekik mindenütt, csupán Wales hegyeiben őrzik meg függetlenségüket. Az így sülyedő kelták költéséből írott emlék nem maradt, de a nép emlékezete több töredéket őrzött meg s ezek szerzőjének Ossziánt tartja. A skót tudós Macpherson, a mult század végén a töredékeket angol nyelven feldolgozva, Osszián fölfedezett költeményei gyanánt adta ki s a romantikus hajlamu korban példátlan hatást ért vele. Ma azonban e vállalkozást már igazi értékére szállította a tudomány. A kelta énekesek, a bárdok, főleg Arthur királyt dicsőítik, kinek lovagköre és udvara a középkori romantikában a lovagság mintaképé lesz, a bárdok énekeiben pedig nemzeti hőssé nő Arthur, ki nem hal meg, de hegyei közt várja az alkalmat, mikor előtörhessen és felszabadíthassa hazáját. — Az angolszász irodalom pogánykorának legkiválóbb alkotása a Beowulf királyt dicsőítő népi eposz, melybe más germán monda is vegyül. A keresztény szellemű korszak a VII. században, Kedmon pásztor vallásos énekeivel kezdődik, elbeszélő költése Kynewulffal (VIII. sz.) Az angol-szász kultúra Alfréd királylyal (849—901) éri el tetőfokát, utána a dánok, majd az elfranciásodott normannok uralma (Hastings 1066) következik. — A hódító normannok kezdetben gőgösen, kegyetlenül bántak a leigázott angol-szászokkal s a kétféle

nép egymástól elkülönülve őrizte nyelvi és faji sajátosságait. Azonban midőn Normandiát elveszítve, a hódítók csupán angol földre szorultak, a franciákkal viselt háborúban a közös érdek normant és angolszászt egybehozott, különösen pedig midőn az uralkodók zsarnokságával szemben a nép szabadságának védelmére törvényt követelt (Magna Charta 1215), e törvény oltalmazására a hatalommal szemben normann és angol egy nemzetté tömörült. A rokonná lett küzdő felek faja és nyelve is összevegyült s keletkezett az angol nemzet és az angol nyelv. — A népies lírában csak lassan s szórványosan mutatkozik a normann hatás, az udvari költés ellenben az angolszásztól idegenkedik. Az elbeszélő költés részint honi, részint francia tárgyakkal próbálkozik s fel-fel merül az Arthur király köré szövődött mondakör. Nagy a tanító irányu költemények száma s kedvvel művelik az allegoriát. — Németországban a népvándorlás izgalmai gazdag mondaköröket fejlesztenek s a régi mondai emlékek is e kor alakjaihoz és eseményeihez fűződnek.*) A keresztény egyház megtámadja a pogány hagyományt s oly sikerrel irtja, hogy eredeti szövegében csak néhány sor élte túl e pusztítást. Anyaguk azonban megmaradt a nép emlékezetében s mikor a francia hatás alatt megindult lovagi költés megteremtette a német irodalom első virágkorát, költők támadnak, kik megmentik a becses anyagot a pusztulástól s belőlük

*) Német mondakörök: 1. A frank v. alsórajnai mondakör főhőse Siegfried, a xanteni királyfi. 2. A burgund mondaköré Gunther wormsí király, öcscei Gizelher és Gernot, huga Krimhild, felesége Brunhild, legkiválóbb vitézei tronjei Hagen és Volker a lantos. 3. A keleti gót mondakör hőse veronai Detre (Dietrich von Bern), jeles vitéze Hildebrand. 4. A hun mondakör legnagyobb alakja Etzel (Attila), mellette öcsce Bleda (Buda), első felesége Helche, veronai Detre és a nemes Rüdiger. 5. A lombardiai mondakör többszörösen érintkezik a keleti gót mondakörrel; legkiválóbb hősei Rother király, Otnit király, Hugdietrich és fia Woldietrich. 6. Az északi-szász mondakörbe tartoznak a Gudrun-ének alakjai: Hettel király, stormeni Wate, a dán Horant és Trute, niifandi Morung és ortlandi Irolt.

támad a német nemzeti epika két jeles alkotása a Nibelungének*) és Gudrun**). — E népies szellemű műveken kívül a virágzás e kora túlnyomóan udvari lovagi költeményeket termelt. Az epikában a kezdetet franciából való fordítások mutatják. A lovagi elbeszélő költés atyja: Veldeke s legjelesebb munkásai: a nemesen egyszerű nyelvű Hartmann von Aue

*) A „Nibelungének“ tartalma: Siegfried németalföldi királyfi Wormsba jön, a burgundok udvarába; itt meglátja s megszereti Krimhildet, Gunther király hugát. Gunther oly feltétellel adja neki a leányt, ha Siegfried segíti őt Brunhilda izlandi királynő megszerzésében. Siegfried el is megy Guntherrel Izlandba s ott Brunhildát a versenyekben Gunther (Brunhilda tudta nélkül) Siegfried segítségével legyőzi. Együtt ülik meg a lakodalmat Wormsban, Siegfried Krimhildával, Gunther Brunhilddal. — Évek múltán Siegfried feleségével látogatóba jön Wormsba. Krimhild és Brunhilda összevesznek, Krimhild szemére veti Brunhildának, hogy Gunther csak Siegfried segítségével tudta őt megszerezni. Ezen elkeseredik a királynő s Hagen lovagot ráveszi, hogy ölje meg Siegfriedet. Ez egy vadászat alkalmával meg is történik. A szelid Krimhildát e gyilkosság egészen átalakítja. Véres boszut forral férje gyilkosai ellen. Elfogadja Attila hun király kezét, meghívja a hun udvarba a burgundokat s leöleti.

**) „Gudrun“ tartalma: Gudrun történetét két nemzedék sorsának elbeszélése előzi meg. Hagen irländi királyfit gyermekkorában egy griffmadár elrabolja s elviszi egy pusztára szigetre. Felnővekedve megöli a madarat s a ott szintén fogságban volt három leánnyal együtt hazakerül. Az egyik leányt, Hildet, feleségül veszi s e házasságból Hilde nevű leányuk születik, kit a Hegelinge fejedelme Hettel kér feleségül Midön Hettel emberei Hildet urukhoz szöktetik, Hagen megküzd Hettel s végre megbékül. Hettel és Hilde gyermeke Gudrun. A szép leány kezét Herwig zélandi király nyeri meg, de a mellőzés miatt haragos Hartmut, a normannok királya, Hettel országába ront, elrabolja Gudrun, Hettel és Herwig utána sietnek, ütközetre kerül a dolog. Hettel elesik s Herwig nem tudja visszaszerezni menyasszonyát. Gudrun Hartmut országába jut, de bármennyire erőszakolják, nem szegi meg jegyesi hűségét, nem lesz Hartmut neje. Végre Herwig sereget gyűjt és kiszabadítja.

(„Iwein“*) 1202 k.), a mélyen gondolkozó Wolfram von Eschenbach („Parzival“**) 1205–1215 k.) és a formának legnagyobb mestere Gottfried von Strassburg („Tristan és Isolde“***) 1210 k.). A gyorsan

*) „Iwein“ tartalma: Iwein lovag megöli büvös kut urát s elveszi feleségét, Landine királynőt. Hogy azonban el ne puhuljon, kalandokra indul, de megigéri nejének, hogy egy év múlva visszatér. Artus király udvarában oly vígan folynak napjai, hogy megfeledkezik ígéretéről. Ezért elveszti becsületét s búsan, elméjében megháborodva barangol a rengetegben, útján csak egy oroszlán kíséri. Végre több hősi kaland után visszanyeri becsületét és felesége szerelmét.

**) „Parzival“ tartalma: Parzival atyja, Gahmuret, lovagi nemeslelkűségének lett áldozata; azért anyja, Herzeloide, rengetegbe vonul, hogy fiát a lovagi élet veszedelmeitől megóvjá. Egyszer azonban lovagokkal találkozik, azt hiszi róluk, hogy istenek s leborul előttük. Mikor megtudja, hogy lovagok, az akar lenni ő is. Anyja, hogy megmentse fiát, olyan ruhát készít neki amelyet csak a bolondok viselnek, mert azt hiszi, hogy ha e ruhában kinevetik, fia visszatér. Parzival elindul, anyja utána néz s mikor eltűnik a távolban, Herzeloide szíve fájdalomában megreped. Legelőször Itherrel, a „vörös lovag“-gal találkozik, kit Arthus király udvara előtt párviadalban meggyőz. A vörös lovag fegyverzetét felöltve, most már ő a vörös lovag s így indul tovább a világba. Agg Gurnemaz hösnél böles tanítást hall s eltökéli, hogy követni fogja. Brobarzban megmenti a szorongatott királynőt, Kondwiramurt, ellenségétől s ezzel a szép királynő kezét és országát nyeri el. Ekkor sem pihen meg, hanem új kalandokra indul. Így jut a Grál várába, sok csodálatos dolgot lát itt, de mert nem kérdi okát, nem menti meg nagy bajából Anfortas királyt, a vár urát, sőt ezért nagy gyalázat is éri, mert Artus király lovagköréből kitesztják. Parzival e meg nem érdemelt büntetés miatt elveszti istenbe vetett hitét s meghasonlott lélekkel járja a világot, míg végre Trevrezent remete istenhez vezeti, becsületét, hírét, boldogságát visszanyeri s a Grál ura lesz.

***) „Tristan és Izolde“ tartalma: Ifju Tristan lovagot az öregedő Marke király Írlandba küldi menyasszonyáért, az ifju, szőke királyleányért: Izoldéért. A fiatal királyleány anyja büvös szerelmi italt készít, hogy

beálló hanyatlás korában a lovagi élet elveszti nemes tartalmát, üres formasággá lesz s epikájuk ennek tüköre. A lírában az egyenes lelkű, változatos Walther von der Vogelweide éri el a tetőfokot, nyomában a népies elemekkel keveredő lírai költés mutatja a hanyatlást. — Az erejében, erkölceiben megromlott lovagi rend vezető szerepét, politikában és irodalomban, a polgárság akarja elfoglalni. Azonban a zavaros közállapotok, a nyelv megromlása, a szűkkörű polgári élet korlátolt felfogása s alkotó tehetségek hiánya miatt egyetlen kiváló művet vagy nevet nem tud felmutatni s a legjobbak is inkább csak művelődés-, mint irodalomtörténeti szempontból érdekesek. — E rendi költés mellett s vele kapcsolatban a dráma ép úgy fejlődött az egyházban itt is, mint másutt. Sajátos a bohózatos „Farsangi játékok”, melynek fejlődését a XV. sz. közepétől nyomomon követhetjük. — Magyarország ősmondái ellen is sikerrel folytatta író hadjáratát a kereszténység; úgy, hogy töredékei nem költők énekében, hanem Béla király névtelen jegyzőjének, Kézai Simonnak és Turóczi Jánosnak krónikaiban maradtak ránk s költői voltuk csak át-át csillan a krónikások száraz elbeszélő modorán. Belőlük fejtették ki költők és tudósok ősmondáink töredékeit. A húnokról szóló mondák középpontjában Attila áll, vele emelkedik és bukik a nagy hun birodalom. A magyar mondák Álmos vezérré hivatásával kezdődnek, elbeszélik a bevándorlás és honfoglalás nevezetesebb mozzanatait, majd a X. sz. kalandozó hadjáratainak néhány jelenetét. Folytatása a keresztény idők hatása alatt keletkezett „Királymondakör”, melynek legnagyobb alakja Szent László. Első írott emlékünk azonban nem foglalkozik e költői tárgyakkal.

leánya az öreg Market megszeresse. E szerelmes ital sajátságos hatása, hogy ha ketten belőle isznak, szenvedélyesen megszeretik egymást. Midőn Tristan haza felé viszi Izoldot, anélkül, hogy ismernék az ital hatását mindketten isznak belőle. Heves szerelem ébred szívében s bár Izolde Marke neje lesz, Tristan kedvese marad. E bűnös életnek Tristan távozása vet véget, ki Normandiába megy, ott új Izoldera lel. A régi és az új szerelem lelki harcával végződik a töredékben maradt költemény.

kal, egy halotti beszéd az, a XIII. sz. elejéről s csupán nyelvtörténeti fontossága van. Nagyobb értékű a jóval később készült Margit legenda, Szent Katalin verses legendája és a legtöbbnyire latinból fordított himnuszok. A magyarság tehát úgy a lovagi, mint az egyházi költésből kivette részét, amannak csak tárgyait tartotta fent az emlékezet s formája elveszett, míg ebből bőven maradtak emlékeink.

Negyedik rész.

Az ujkor kezdete.

A középkor vége. A középkorban a lélek kutató szeme előtt fátyol fedte a külvilágot és a belső embert egyaránt; hit, gyermeki elfogultság, ábránd szőtte ezt a fátyolt s ezen keresztül csodálatos színt játszott a világ és a történelem. Az ember csak valamely faj, nép, párt, testület, család vagy az egyetemes más formájának tagjaként élhetett, az egyéniség meg nem értett, üldözött fogalom volt. Mikor ez a fátyol szétszakad s egyéniségek lépnek föl, kezdődik az ujkor. (Burckhardt.)

Olaszország a XIV. században. Sok bizonyosság van arra, hogy Itália nem szenvedett annyit a népvándorlás viharaiiban, mint más államok; nagy átalakulások után is Európa középpontja maradt. A középkor szellemének nem sok termékét tudja felmutatni, a klastromok irodalma nem volt a nép szellemétől idegen s a lovagi rendi költés is csak nagyon gyér és silány gyümölcsöket termett. Az olasz városokban korán megkezdődik a polgárireng fejlődése, s bár a német járom alul való felszabadulásuk után szabad életüknek a gyorsan uralomra jutott apró zsarnokok véget vetnek, a pápaság francia földre költözésével Italia látszólag a végromlás szélére jut, egy nagy, megmentő újraébredés visszahozza az életnek: az antik művészetek és tudomány felélesztése, a renesszánsz. Ez Itália legnagyobb tette az ujkor szellemének történetében. (Gregorovius: Róma története a középkorban). Az új élet középpontja Firenze lett s három nagy alakja, Dante, Petrarca és Boccaccio, az ujkor első írói.

Dante (1265–1321) teremti meg az olasz irodalmi nyelvet s *Divina Commediájában* a középkori formákat sajátos egyéni világnézetével tölti meg. Firenzei politikus ő s egy korán elhunyt női alak ábrándos szerelmese. Hazájának szerencsétlen, viszonyai, a győzelmes ellenpárt, száműzetésbe kergetik. Végig bolyongja Itáliát, Bolognában, Páduában, Veronában, Luccában, Pisában jár, míg végre Ravennában megpihenhet. Mindenütt pártja érdekében izgat és mindenütt magával hordja az imádott Beatrice emlékét, ki már a túlvilágon van s abba a világba csábítja a költő ábrándjait. Így szövődik egybe a mozgalmas élet és a megálmodott más-világ. A Beatrice magasztalására írt nagy költeményben Dante korának alakjaival népesül be a pokol, purgatorium és mennyország, ez Danteban az egyéni, s ez az oka annak, hogy költeményéhez egy emberöltő multán már magyarázat kellett.*) Egyéb művei: „Az új élet“ (*La vita nuova*) Beatricehez való szerelméről szól. „A lakoma“ (*Il convito*) ismeretek tára; írt szonetteket, balladákat s egy értekezést, melyben a nemzeti nyelvnek jogáról szól.

Petrarca (1304–1374) hírnevét, dicsőségét, korában latin nyelvű költeményeinek köszönhette s ezek miatt tették fejére a babért Rómában, nagy ünnepek között 1341. április 8-án. Kétségtelen, hogy

*) A „*Divina Commedia*“ vázlata: Élete közepén, 35-ik évében, 1300-ban nagypéntek éjjelén, vad erdőben bolyong a költő. Előtte a menekülés sziklája, de párdue (az élvezet), oroszlán (a politikai küzdelem) és farkas (a guelf párt) állnak elébe. Megmentésére Vergilius jelenik meg, kit Beatrice küldött. Vergiliusszal jut Dante az alvilágba, a pokolba, melynek legfelső rétegében azoknak lelke van, ki életükben se jót, se rosszat nem tettek. Az Acheron tulsó partján bolyonganak az ókor hősei és nagyjai. Ezután folyton szűkülő körök következnek egymás alatt s minél mélyebb a kör, annál nagyobb bűnösöket zár magába. A második körben szenvednek a szenvedély, különösen a szerelem vétkesei. A harmadikban az iszákosok; a negyedikben a fősvények és pazarlók; az ötödikben a haragos természetű emberek; a hatodikban az eretnekek; a nyolcadikban a csalók, varázslók, hamis sáfárok, tolvajok, hamis tanácsadók, pártosságot szítók; a kilencedikben a testvér és apa-

nagy érdemei vannak a római irodalom felélesztésében, a humanizmusban, de legnagyobb jelentősége az, hogy ő az első modern lírikus. Természetes, emberi érzések szólalnak meg benne, az elégedetlenség, a mélabú, a ki nem elégített vágyak, a modern ember e három jellemző tulajdonsága győtrik. Száműzött firenzei családból születik, Montpellierben és Bolognában végzi az egyetemet, jogot kezd tanulni, de csakhamar az irodalmi művek felé vonja lelke. Avignonban, a pápaság akkori székhelyén pappá lesz. Itt ismeri meg 1327-ben Hugo de Sade feleségét, Laurát, kit 21 évig változatlanul szeretett és dicsőített. Laurához irt szonettjei emelik az olasz irodalom uttörői közé, latin nyelvű költeményei a régi irodalom felelevenítését segítették elő.

Boccaccio (bokácsó) (1313—1375). Míg Petrarca a régi római költés felé fordítja a figyelmet, Boccaccio a görög irodalom felelevenítésén fáradozik. Az emberi szellemnek felszabadulását ezzel kétségtelenül elősegítette, de az olasz irodalomra az antik modor felélesztésével károsan hatott. Legjobban meglátszik ez magán, a nagytehetségű Boccaccion, ki ez irány hatása alatt csak egy igazán eredeti művet tudott alkotni: a Decamerone-t. Ez a novella gyűjtemény, melynek száz történetét tiz nap alatt, Firenzéből a pestis elől menekült ifjak és leányok

gyilkosok, árulók. A pokol fenekén ül a háromfejű Lucifer, középső szájában Judást, balról jobbról Brutust és Cassiust rágja. — A purgatorium: A purgatorium hegyének lábánál utikai Cato áll őrt. Az első körben vezeklenek a büszkék és gögösek; a másodikban az irigyek; a harmadikban a haragosok; a negyedikben a lomhák; az ötödikben a fősvények és pazarlók; a hatodikban az iszákosok; a hetedikben az élvezetet hajhászók. A hegy tetején kezdődik az ut a paradicsomba. — A paradicsom a bolygókon oszlik el: a hold lakói azok, kiket szent fogadásuk megtartásában az erőszak megakadályozott; Merkurlakói a jókedvű adakozók; Venuson laknak, kik a földi szerelemtől isten szeretetéhez fordultak; a nap lakói egyházi atyák, aszkéták, jámbor rendalapítók; Marson laknak a vértanúk és keresztes vitézek; Jupeteren az igazságosak; Saturnuson a szentek. E hét bolygó fölött áll Mária s mindenek fölött az Úr trónusa.

unalomuk elűzésére mesélik el, a keletkező renaissance kacagó jókedvének megnyilatkozása s a könnyelmű nápolyi élet szellemét örökíti meg. Ebben az udvarban élte legszebb idejét Boccaccio. Itt ismerte meg 1334-ben Fiamettá-t, kinek kérésére írja „Filicopo” című regényét. Neki ajánlja „Amorosa visione”, „Teseide” és „Filostrato” című műveit Huszonnyolc éves korában hagyja el Nápolyt s hosszabb időre nem is tér vissza többé. A tudományban a görög műveknek, a politikában Firenzenek szenteli életét. Élete végén Dante Divina Commediáját magyarázza Firenzében s 17 énekhez becses jegyzeteket hagy hátra. Művei a Decamerone mellett: „Ninfale Fiesolo” című üde verses elbeszélés, „Teseide”, melyben Theseust a lovagkor vonásaival jellemzi, „Filostrato” című verses regénye. Prózai munkái között legnevezetesebb: Dante élete. Boccaccio utánpótlói Olaszországban: Franco Sacchetti (1335–1400); Ser Giovanni: Il Pecorone; Massuccio: Novellino; Matteo Bandello érsek (1480–1562); Agnolo Firenzuola; Luigi da Porto, stb.

Chaucer (császár) Geofrey (1340–1400). Az angolszász és normann elemekből vegyült angol nyelvben az ingadozó tájejtések fölé, Wiclif († 1384) kísérlete után, Chaucer emelt egységes irodalmi nyelvet. Életéről keveset tudunk. Valószínű, hogy gondosan nevelték, talán Cambridgeben tanult; 1359-ben részt vesz III. Edwárd háborújában; 1372-ben Genuában, utóbb Visconti udvarán Milanóban jár. Olaszországi utjában ismerkedik meg a Decameroneval s legkiválóbb munkája, a „Canterbury Tales” (Canterbury-i történetek), melylyel az angol humor legelső képviselője lett, ennek hatása alatt keletkezett. A „Canterbury-i történetek” elbeszélés gyűjtemény, mint a Decamerone; kerete a következő: Huszonkilenc Canterburybe induló zarándok, közöttük a költő, utközben egy vendéglőbe verődik össze. A jókedvű korcsmáros indítványára elhatározzák, hogy a társaság minden tagja odamenet két, visszajövet két történetet mondjon el s aki a legjobbat mondja, annak a vendéglőbe visszatérve a társaság jó vacsorát fizet. Az elbeszélt történetek annyiban állnak Boccaccio novellái felett, hogy egyúttal az elbeszélőt is jellemzik s mivel a zarándok sereg az angol társadalom legkülönbözőbb rétegeiből

került egybe, jellemzik Chaucer korának angol társadalmát. A tervbe vett 120 elbeszélés közül csak 24 készült el, még pedig valószínűleg 1390 körül. Ez időtájt a költő sorsa rosszra fordult, nejeének halála (1387) s nehéz anyagi viszonyok sújtják le lelkét. 1400. okt. 25-én hal meg Londonban. Követői közül kiválnak: Angliában John Lydgate és Tom Occleve; mindakettő csak nyelv és verselés dolgában éri utól példaképét, de alakító tehetségben mögötte maradnak; Skótszágban a szomorú véget ért I. Jakab király (1394 - 1437), ki „A király könyve“ (Kings Quair) című munkájában sok vonzó részletet írt és William Dunbar, Chaucer legtehetségesebb követője.

A XV. század. Olaszország sok kiváló szellemét e században a humanizmus vezeti s gazdag új latin irodalom keletkezik, mely az olasz nemzeti irodalmat elnyomással fenyegeti. Azonban ennek is akadnak pártolói, közöttük a leghatalmasabb: Medici Lőrinc. Az irodalom a középkor szellemét és intézményeit heves gúnynyal támadja s középpontja még mindig Firenze. E században Itália műveltsségének legkiválóbb képviselője Medici Lőrinc; vannak költeményei, melyekben a humanizmus hatása alatt latin költőket utánoz, de olasz nyelven írt szonettjei, szatirái, táncdalai, farsangi énekei eredeti költőre vallanak. Medici Lőrinc fényes körében élt a szonett és novellairó Luigi *Pulci* (1432 - 1487); legnevezetesebb műve „Az óriás Morgante“ (Morgante Maggiore) című szatirikus eposza. Medici Lőrinc barátja volt Angelo *Poliziano* (1454 - 1494), a kiváló humanista, ki „Orfeo“ című dramatizált eklogájával az olasz opera előkészítője volt. A dráma fejlődése is nevezetes mozzanattal halad tovább. Komédiák keletkeznek, melyekben tipikus alakok lépnek fel, így a pedáns, fecsegő bolognai dottore, az elől-hátul megcsalt vén szerelmes velencei, Pantalone, a bergamoi Arlechino, ravasz szolga és a szerelmesek segítője, Scaramuzzo vagy Spaviento, a hengegő katonája, a dadogó Tartaglia, Gelsomio a római gavallér, Kolombina vagy Smeraldina, Arlechino kedvese stb. E népies bohózáttal a „Commedia dell' arte“-val szemben Plautus és Terentius vigjátékait is föllevenítették és utánózták, ez volt a „commedia erudita“. — E derült világi költés mellett áhitatos

hangok szólnak Maffeo Belcari (1410—1484), Fra Girolamo Savonarola 1452—1498) és Girolamo Benivieni (1453—1542) műveiből. — Franciaországban a középkori költés még java virágában áll s különösen hosszadalmas, egyhangú, képtelen lovagregényeket termel. Azonban a modern francia szellem is jelentkezik s első képviselői között egyike a legérdekesebbeknek *Villon* (François Montcorbier), ez a szerencsétlen csavargó, kibén nyomora, könnyelműsége tönkretette az embert, de nem a költőt, XI. Lajos korának legkiválóbb francia lírikusát. Természetes hangjukért körébe tartoznak, bár eredetiségében, változatoságában el nem érik: Guillaume Coquillart, Olivier Basselin és Károly orléáni herceg (1391—1467).

A drámában itt is megjelenik a népies bohózat s leghíresebb terméke „*Pathelin*“, mely az ügyvédeket gúnyolja. — Spanyolországban tovább tart a trubadúrok utánzása, de az ókori műveltség s az olasz irodalom is hatni kezd. A dráma itt is tovább fejlődik. Inigo Lopez de Mendoza (1398—1458) „*Comedieta de Ponza*“-val megírja az első világi drámát. Gil Vicente (1480—1557) a népi románc rövid sorait teszi a spanyol dráma versemértékévé. — Németországban a lovagkor meséit prózára bontva dolgozzák át újra, majd az olasz novella irodalom termékei vegyülnek közéjük. Eredeti felfogás a historiás énekekben és a népies bohózatokban nyilvánlik. E mellett tevékeny részt vesznek a nemzet tudósai a humanisztikus műveltség ápolásában s foglalkoznak az egyház reformálásának eszméjével. Magyarországon Mátyás udvarán talált ápolásra a renesszánsz. A köréje gyűlt jeles külföldi humanistákon (Bonfini, Galeotti) kívül ott találjuk a kiváló Janus Pannoniust, Vitéz Jánost, stb.-t. Mátyás mindent elkövetett a művelődés emelésére: iskolákat állított, nagyszerű könyvtárt alapított, behozta a könyvnyomtatást. Azonban míg a humanista műveltség ápolása kizárólag e nagy király nevéhez fűződik s míg az egyház lankadatlan szorgalommal folytatja munkáját az irodalomban, a XV. században már a históriás ének nyomaira is akadunk. A legrégebbek: „*Pannonia megvételéről*“ és „*Szabács megvételéről*“ szóló énekek.

Ötödik rész.

A reformáció kora.

A renesszánsz és a reformáció. A XVI. században két hatalmas eszme újra ébredését ünnepelték: az egyik a pogány régiség volt: a görög-latin tudomány és költészet, a másik a keresztény régiség: a biblia világnézete. E két eszme hatása alatt alakultak a kor legnagyobb lángelméi. Mig az első urak fenyüzése, pazar pompa, büszke önértzet szülője; a másik a nép barátja, felemelője, alázatosság és egyszerűség apostola. Az, a középkor korlátai fölé a derült értelmet, ez, a lelkiismeretet emeli. Munkájuk közös erővel hatott, mert mindkettő az egyén szabadságát segítette elő.

Az olasz költés a XVI. században. Szerencsétlen politikai viszonyok Itália szomorú jövődjét készítik elő, de az olasz szellemet még nem érinti e romlás s derűs, fényes munkákat alkot. Firenze helyett a Mediciek elűzése után, Ferrara lesz az irodalom középpontja s itt él e korszak első jeles epikusa Matteo Bojardo (1434—1494) A „szerelmes Roland“ (Orlando innamorato) szerzője. A Rolandról szóló mondákat kezdetben, a XV. sz. módján, ironizálva dolgozza fel, de később komolyságával megmenti költeményének lovagi méltóságát. Ezért ő képviseli az átmenetet a XV. sz. epikájából a XVI. századéra.

Ariosto (1474—1533) nemesi családból származott és 1474. szept. 8-án született Ravennában. Előbb Ippolito d'Este biboros, majd Alfonso d'Este szolgálatában él. Néhány kisebb kísérlet után folytatja Bojardo művét s megírja a 46 énekes „Örjöngő Roland“-ot („Orlando furioso“) 1504. és 1514. között. E munka alapította meg költői hírnevét „Talán egy költő sem örül az élet gazdagságának, az emberi alakok, hangulatok, szenvedélyek tarkaságának annyira, mint ő; részvét és gúny vegyülve benne zavartalan derült hangulattal nézi a világ baját és bolondságait.“ (Stern.) Különösen részleteiben bájos; gazdag képzelőerejének virágaival önti

el jeleneteit s vidám, derült, mint hazája ege, gondtalanul élvezi a szépet, mint kora. — Jelentéktelen utánczói: Alamanni († 1556) és Tasso Bernardo († 1569). — A parodisztikus eposz művelői: Folengo Teofil (1491—1544): „Orlandino“, a lovagi élet kigunyolása: Berni Ferenc (1490—1536) Bojardo Rolandjáról ír paródiát.

Az ellenreformációig. Mig az előkelőség a fejedelmi udvarok fényes ünnepeiben leli örömét, a nápolyi Sannazaro Jakab (1458—1530) a természet egyszerűségében gyönyörködik s „Arkádia“ című prózái regényében ennek ad kifejezést. E regény a következő században, mikor a pásztori életért való rajongás divattá lett, különösen népszerű könyvvé vált. Vele szemben kora romlott erkölcsének képe Pietro Aretino (1492—1557) ez a műveletlen és jellemtelen, de nagy tehetségű ember, ki a költést arra használta fel, hogy általa korfarsati pellengérre állítsa mindaddig, mig meg nem fizették s ekkor mérges száju gunyolódóból édes szavu hizelgő lett. Legjobb alkotása öt vigjátéka: „A marsall“; „Cortigiana“; „A képmutató“; „Talanta“ és „A filosofus“, bár ezek is tele vannak szennyes részletekkel. Tanítványa és követője Dolce Lajos. — Hazájának ijesztő pusztulása ejti kétségbe a mélyen gondolkozó Macchiavelli Miklóst (1469—1527). Hazájának megmentésére, régi fényének visszaállítására elméletet állít fel s ez az elmélet a korlátlan fejedelmi hatalomban látja a nyugodt fejlődés biztosítékát. Könyve „A fejedelem“, a zsarnoki kormányok irodalmi igazolása. Bár Rousseau azt állítja (Contrat social), hogy azáltal, hogy M. bemutatja, milyen a zsarnok, egyuttal elrettentő példaképet ad s ezzel republikánus elvet szolgál. Mint történetíró „Firenzei történetei“-ben a pragmatikus történetírásnak első példáját adja. Jeles vigjátékában („A varázsital“) kora könnyelműségét tárja fel. Macchiavelli mellett említésre méltó történetíró Giuccardini Ferenc (1482—1540: „Olaszország története“). — A kor viszonyaival szorosan összefüggő költéssel párhuzamosan e század folyamán pusztán antik mintákat követő akadémikus költés is fejlődik s termékei legtöbbször fagyos, költőietlen alkotások. Ide tartoznak Bembo Péter (1470—1547), Castiglione gróf (1478—1529); Rucellai János (1475—1525).

A reformáció szelleme még a mult században Savonarolá-val lép föl, e században Michel Angelo (1475–1563) és Colonna Vittoria (1490–1547) költeményeiben érezhető mélyebb hatása.

Német humanisták. A XV. század utolsó és a XVI. első két tizedében a humanizmus élénken foglalkoztatta a német szellemet, a huszas évektől kezdve azonban a reformáció részesül nagyobb figyelemben. A humanizmus írói a szatirában alkottak különösen érdekes munkákat. Így Brant Sebestyén (1458–1521) „A bolondok hajója“ (1494) című éles megfigyelő tehetséggel, szigorú erkölcsi felfogással megírt művében; Murner Tamás (1475–1536) a vitatkozni szerető humanista, a reformációnak előkészítője, majd ellensége; végre a szenvedélyes, de rokonszenves Hutten Ulrik (1488–1523), kinek jeles latin írásmodora mellett darabos német stíljé elhomályosul.

Luther. Németországban a reformáció rövid virágzást teremtett, melynek alapját, az egységes irodalmi nyelvet, dr. Luther Márton (1483–1546) alkotta meg bibliafordításával. Ez a hatalmas, dacos szellem az ujkori irodalmak kezdetének egyik érdekes alakja, a mélyen gondolkozó és mélyen érző német szellem hű kifejezője. Az irodalom csak eszköz volt kezében s kizárólag egyházi irányzata érdekében használta ki. Ezt tette százada is és ezzel a XVI. sz. azon szerencsés viszonyait, melyekben a szellemi élet vezérei a néppel szoros összeköttetésbe léptek, elmulasztották felhasználni arra, hogy a német műköltést nemzeti alapra fektessék. — Luther 1483. nov. 10-én, Eislebenben született s szegény bányász gyermeke volt. Nélkülözések között folytatja tanulmányait, Erfurtban jogra készül, de forrongó lelke ebben nem talál magának való teret s 1505-ben szeretessé lesz; itt is csakhamar kiválik társai közül s 1508-ban már tanár a wittenbergi egyetemen. A bűnbocsátó levelek árulása adja meg az indítékot reformációja megkezdéséhez. 1517. október 31-én szegezi ki tételeit a wittenbergi vártemplom ajtajára s ezzel az ujkor egyik legnagyobb szellemi mozgalmát indítja meg. Ez a mozgalom adott a XIV. és XV. században elpetyhüdt német szellemnek új életet. Luther második érdeme a biblia lefordítása; ezzel minden idők legbecsesebb könyvét

adta népe számára, nyelve pedig az ez időtől fogva fejlődő német irodalom nyelve lett és az maradt napjainkig. Jeles alkotások vallásos énekei is. Ebben legkiválóbb követői: Speratus Pál, Mathesius János, Ringwalt Bertalan, Decius Miklós, Nicolai Fülöp, Dachstein Simon, stb.

Hans Sachs és Fischart János. A XVI. sz. első felének legjelentősebb német világi költője Hans Sachs, a másodiknak Fischart János. *Hans Sachs* (1484—1576) Nürnbergben vargamester volt, tagja a költő céhnek, melynek lapos, szűkkörű felfogását költői lelke túlszárnyalta. Fogékony lelke a legkülömbözőbb benyomásokat gyorsan dolgozta föl s innen magyarázható műveinek nagy száma. Legjelesebb alkotásai rövid elbeszélő költeményei és tréfás farsangi játéakai. De irt ezeken kívül vigjátékokat, tragédiákat, melyek a német dráma fejlődésének reményekre jogosító kezdetét teszik; meséket, dialogusokat és vallásos költeményeket. Követői: Waldis Burkard, Wickram Jörg, Alberus Erasmus és Eyring Eucharius. — Bibliai tárgyú drámákat irtak: Rebhun Pál („Zsuzsánna“, „Kánai menyegző“), Wild Sebestyén („Passiójáték“, az oberammergaui passiójáték forrása), Ruof Jakab („Job“, „Ábrahám“, „Lázár“). Az iskolai dráma is német nyelvű lett, azonban a század vége felé csupán a tanulók szavalóképességének fejlesztésére szolgált. — Részint nyelvészeti, részint történetíró munkásságukért említésre méltó prózairók: Agricola János: „Husz János“ dráma, „Közmondások gyűjteménye“; Frank Sebestyén: Közmondások, krónikák; Tschudi Aegidius (1505–1572): „Schweizi krónika“. — *Fischart János* (1550–1590). Mielőtt az idegen hatásokból élősködő tudós költés hatalmába vette volna a német irodalmat, megjelenik a német szellem eleven ereje még egyszer Fischartban. Eredeti, merész, erővel teljes munkáiban a reformáció híve és a hazafi szó; ha a kalendárium csinálókat és asztrológusokat gúnyolja, vagy a szabad polgár büszke önérzetét fejezi ki („A szerencsés zürichi hajó“), vagy a világsorját szemléli, sokat tanult ember, de üde költői lélek megnyilatkozásaival találkozunk. — Fischart mellett a század második felében csak a dráma érdemel említést. Angol színjátszó társaságok jönnek át Németországba s

véres, vad, szenvedélyes drámáikat élvezettel hallgatja a közönség. E darabok hatása alatt írja drámáit Henrik Gyula braunschweigi herceg (1564—1613) és Ayrer Jakab († 1605).

A magyar reformáció. A XVI. század második tizede Magyarországra súlyos csapást hozott 1526-ban a magyar birodalom három részre szakadt s az ország rabló hadjáratoknak, polgárháborúknak szerencsétlen áldozata lőn. De amint Itáliát a legveszedelmesebb züllöttség idején megmentette a renesszánsz, úgy a testileg összetört Magyarországnak lelkét megmentette, tevékeny munkára serkentette a reformáció. Mint vallásos mozgalom, első sorban az irodalom egyházas irányára hatott. Fordítani kezdik a bibliát; Komjáthy Benedek, Pesti Mizsér Gábor, Sylvester János, Székely István, Heltai Gáspár, Melius Juhász Péter, Félegyházi Tamás egyes részleteket adnak; a teljes biblát először Károli Gáspár fordítja le s munkája 1589—90-ben jelenik meg. Vallásos költemények készülnek, részint egyházi használatra (Dévay Biró Mátyás, Székely István, Sztárai Mihály, Batizi András, Huszár Gál), részint otthoni épülésre. Komor, panaszos hang szólal meg ezekben az énekekben, melyek koruk szenvedését híven szólaltatják meg. Ezek mellett gazdag a vitatkozó irodalom is, melyben a reformáció terjesztői a régi egyházal szemben igazukat vitatják. E heves támadások ellen a római kath. egyház csak a század vége felé kezd teljes erejéből védekezni. Vallásos vitatkozások irodalmunk legrégibb, reánk maradt drámái is: „A papok házassága” és az „Igaz papság tüköre”; mindakettő Sztárai Mihálytól. Mig e cselekvénytelen szindarabok a róm. kath. egyházat támadják, unitárius részről a reformátusok ellen fordul a „Debreceni disputa”; úgy szintén unitárius eredetű e korszak legjobb drámái alkotása, „Balassi Menyhárt árultatásáról” szóló komédia (1565). — Országos jelentőségű hadjáratok s kisebb csatáknak hősi tettei bő anyagot adtak az elbeszélő költés számára. A vándorló énekszerzők között legkiválóbb Tinódi Sebestyén, ki kora eseményeit a történetíró hűségével, költői alkotó erő nélkül mondja el. A külföld gazdag mesetárából is merítettek elbeszélőink, így Póli István (Jovenianus); Istvánfi Pál (Volter és Grizeldisz),

Ráskai Gáspár (Vitéz Francisco); a legesinosabb Gergei Albert „Árgirus királyfi“-a. Nemzeti tárgyát dolgoz fel Ilosvai Péter „Toldi Miklós“-ában (1574) és a „Szilágyi és Hajmási históriája“ (1571) című regényes elbeszélés. — Mind e költőket messze túlszárnyalja Gyarmati Balassi Bálint († 1594) a magyar műdal megeremtője. Hirnevét korunkig vallásos énekei tartották fent, de 1874-ben fölfedezett szerelmi költeményei mutatják teljes nagyságát. Tragikus sorsu, szenvedélyes, mélyen érző költői lélek szólal meg bennük s átaluk a mult század végeig élt, valamennyi magyar dalköltő felé emelkedik.

Calvin és Rabelais. A reformáció Franciaországot is megrázkódtatta, a nemzetet pártokra szakította, az alighogy megerősödött királyságot felbomlással fenyegette. De az uralkodók határozottan és következetesen a régi egyház mellett foglaltak állást s a királyi hatalmat mindjobban megszilárdították. A keresztény régiségnek felélesztője, a franciák reformátora Calvin János (1509—1564); működésének székhelye Genf volt. Legnagyobb munkája „Institutiói“ („Institution chrétienne“) s ezzel, valamint kisebb írataival szinte oly hatással volt a francia irodalomra, mint Luther a németre. — A reformáció szelleme érinti a francia renesszánsz első költőjét Marot Kelement (1495 - 1544), ki a reformáció és a régi egyház között ingadozott, míg végre Calvinhoz pártolt. A reformációhoz való vonzódásának emlékei jeles zsoltárfordításai, a renesszánszhoz való tartozását mutatják elegiái és szatirái. Tanítványa Mellin de St. Gelais (1491 - 1558). Kedves elbeszélő a navarri királynő Valois Margit (1492 - 1549), Boccaccio-t utánzó „Heptameron“-jában. — De a görög és római régiség legnépszerűbb apostolai nem ezek voltak, hanem egy bámulatosan sokat tanult szerzetes, ki e mellett a tősgyökeres francia néphumor utolsó képviselője: Rabelais Ferenc (1483 - 1553). Korának egyházi küzdelmeiben egyik párthoz sem csatlakozik, de kigunyolja mindakettőt. „Gargantua és Pantagruel“ című kalandos regényében bámulatos leleményességgel, kimeríthetlen képzelő erővel állítja pellengérre korának minden bolondságát, képmutatását, természetellenességét és hazugságait. — A XVI. század teremtette meg

francia műprózát is. Alapvető Montaigne Mihály (1533—1592) „Essais“-ivel, melyekben gazdag élettapasztalait a társalgás könnyed mesterkéletlen nyelvén mondja el. Nagy hatással volt a próza fejlődésére Amyot püspök (1513—1593) Plutarchfordítása; e görög író a kor ízlésének annyira megfelelt s a fordítás oly szerencsés volt, hogy a franciákra úgy hatott, mint valami eredeti munka. — Emlékirat-írók: Blaise de Montluc (1503—1577) kalandor katona; François de Lanoue (1531—1591) hugenotta vezér; Valois Margit (1553—1615) IV. Henrik első neje; a legérdekesebbek Pierre de Bourdeilles, brantômei apát (1540—1614) emlékiratait; melyekben az udvarnál szerzett tapasztalatait örököltette meg.

A spanyol irodalom a XVI században erős lendületet vesz s a bekövetkezendő virágzást előre sejteti. Királyuk oly birodalom ura lesz, melyben sohasem nyugszik le a nap s a spanyol nemzetben levő fanatizmus a mórok üldözésével orgiákat ül. Az irodalom egy időre elveszti ugyan nemzeti jellemét s az antik klasszicizmust, meg az olasz írókat utánozza, de a század végén újra megérti a nép szellemét s ezzel kezdődik virágzásának kora. Az utánczókat sorát Juan Boscan Almogavér (1490—1560) kezdi. Ifjúkori versei még az óspanyol népköltés hatása alatt keletkeznek, Musaeos „Hero és Leander“-jének fordításával csap át az új irányba. Petrarca hatása alatt szonetteket és kanzonekat ír. „A szerelem országa“ című allegorikus elbeszélésével az ottava rimát hozza be. Garcilaso de la Vega a pásztori költést ülteti át a spanyol irodalomba, ebben Francisco de Saa de Miranda, Jorge de Montemayor („La Diana“) és Gaspar Gil Polo („Szerelmes Diána“) követik. Ezeknél jelentősebb Diego Hurtado de Mendoza (1503—1575) működése. Mesterileg műveli a horatiusi epistolát, de legkiválóbb műve „Lazarillo de Tormes“ című regénye, mely a pásztori regények képzelt világával szemben merész és eleven realizmussal, finom emberismerettel, erős szatírával és pompás hangulattal festi a valóságot. Idősebb korában II. Fulöpnek a felkelt mórokkal viselt háboruját mondja el, az inquisitio és a királyi tanács vezető férfiakra élénk világot vet. Követői a regényben: Mateo Aleman és Andrea Perez. — Az epika

sem választja már mintául a népies románcokat, hanem olasz példák után indul; nem tekint vissza a nemzet hőskorára, a mórokkal vívott harcokra, hanem a jelen eseményeit énekli meg. Cervantes szerint e kor legkiválóbb epikusa Alonso de Ercilla (1510 - 1590), ki „Araucana” című 37 énekes eposzában, mint szemtanu beszél el, hogyan győzték le a spanyolok Chile hegyei között az araukók népét. Mint szemtanu, legtöbbnyire minden költői alakítás nélkül mondja el az eseményeket s a romantikus elbeszélések sallangjai: a varázslók, tündérkertek, ahogy sem illenek józan sorai mellé. — A történetírás becsületesen járja a Mendoza nyitotta ösvényt. Louis de Avila y Zuñiga megírja I. Károly hadjáratát a német protestánsok ellen. Florian de Ocampo Spanyolország őstörténetét mondja el. Geronymo Zurita körültekintő, mély, kutató szellem; művét Bartolomeo Leonardo de Argensola folytatja. Portugallia történetét Spanyolországéval összefüggésben Estevan de Garibay és Juan de Sylva portalegrei gróf dolgozzák fel. Carlos Coloma a németalföldi háborukat, Francesco de Moncada a kataloniai és aragon lovagoknak a törökök és görögök ellen rendezett expedícióját írja meg. Spanyolország egész történetének megírását Juan Mariana, a felvilágosodott, híres jezsuita kezdi, Juan Ferreras s az éles kritikájú Masden folytatja. Az amerikai foglalások történetéhez fontos Francisco de Xerez tudósítása Peru elfoglalásáról. Mexiko elfoglalását a történetírás színvonalán Antonio de Solis dolgozza fel. Ő és Francisco Manuel Melo (XVII. sz.) fejezik be a régi nagy spanyol történetírók sorát.

A spanyol dráma. Amint a görögöknél a dicsőséges perzsa háborúk után a drámai költés hatalmasan felvirágzott, úgy Spanyolországban is, a győzelmes fejlődés után beállott pihenő lett melege; fejlesztésében elhagyták az idegen irányt s nemzetivé, a nép igazi életszükségletévé tették. A spanyol drámában a szomorú és a vig elem nem különül el s e négy fajra oszlik: 1. komédia, mely alfajai szerint vagy: a) a középosztályt mutatja be, vagy b) királyok, hősök és varázslók dolgait hozza színre, vagy c) ünnepi alkalmi költemény; 2. autos (= felvonások), így neveztek kezdetben minden színdarabot, de később az egyházi kultusz szolgálatára

írt darabokat értik ezen („Antos sacramentales“ Úrnapi; „Autos al nacimiento“ karácsonykor); 3. loa (= prolog, de párbeszéd alakban is); 4. entremeses (= közjátékok), melyeket a loa és az autos, vagy a komédiák egyes felvonásai között játszottak, többnyire a nép életéből vett jelenetek, végül tánccal. A színpad eleinte kezdetleges, de mióta Madridban a de la Cruz (1579) és del Principe (1582) színházakat felállították, fényes. Az előadás 2—3 óra hosszat tartott s nyáron 3, télen 2 óraker kezdődött délután. A spanyol dráma fejlődésének kezdetén Juan del Encina († 1534), Gil Vicente († 1536) és Torres Naharro áll. Az első igazán népszerű drámaíró Lope de Rueda († 1566), kinek közjátékait nagy tetszéssel fogadták s néhány tipikus alakja meg is maradt. Követői: Juan de Timoneda és Juan de la Cueva. A spanyol dráma virágkorát Cervantes kezdi meg, ki bár nem a dráma terén alkotta legkiválóbb művét, ennek fejlődésére is nagy hatással volt.

Cervantes. Miguel Cervantes de Saavedra 1547. okt. 8. v. 9-én született Alcalá de Henaresben. 1568-ig szülővárosában tanul, ekkor Madridba megy, majd a következő évben Rómában próbál szerencsét s Aquaviva pápai legátus szolgálatába áll. 1571-ben katona; részt vesz a fényes lepantói csatában, itt veszíti el balkarját. 1565—80-ig Algirban hadifogoly. Mikor végre kiváltják, újra beáll katonának régi ezredébe, de írói munkássága is egyre jelentősebb lesz. 1584-ben jelenik meg bájos pásztori regénye: „Galatea“ s ezzel megalapítja hírnevét. Ebben az évben hagyja ott a katonaságot és megházasodik. Tollával keresi kenyerét s mivel ez legjobban jövedelmez, drámákat ír; drámái között legjobbak közjátékai („entremeses“), melyek közül 9 maradt ránk. Azonközben Szévilleba költözött s itt írta nagy nyomorúságban világhírű művét: „A tehetséges nemes Don Quixote de la Mancha élete és tettei“-t (Vida y hechos del ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha), melyet 1605-ben adott ki Madridban. Célja csak a lovagregény kigunyolása volt, de megteremtette egyúttal a modern regényt. Felületes olvasónak csupán kacagtató történet, de mélyén az eszme és anyag, ábránd és valóság örök küzdelmét tárja elénk. Becses dolgok 1613-ban kiadott

novellái; ezekhez irt előszavában jogosan mondja, hogy ő az első spanyol novellista, mert előtte igazán eredeti spanyol novellát nem irtak. „Ut a Parnasz-szusra“ című könyvében (1615) a költés szabályait tárgyalja. Sokra becsülte leggyengébb s utolsó művét „Persiles és Sigismunda keservei“-t. Meghalt Shakespearevel egy napon 1616. ápr. 23-án.

A humanizmus hatása Angliára. Angliába a humanizmus román államokon át hatolt, azért az angol humanista költés ezeknek hatását is mutatja. Petrarca hatása alatt áll Wyatt (1503—1542) és követője Howard (1516—1547). Egyik se nagy költő; jelentőségük abban van, hogy kiválóbb utódaik pályáját előkészítettek. Ezek között az első Spenser (1533—1599), mint lírikus („A pásztor naptára“, eklogagyűjtemény; házassága alkalmával irt gyönyörű „Lakodalmi ének“) és epikus („Tündérkirálynő“) egyaránt jeles. Kedvezőtlenebb hatással volt az antik irodalom az angol prózára, mert természetellenesen mesterkéltté tette. E mesterkéltség tetőfokát Lyly „Euphues“ vagy „az élc anatómiája“ című munkájában érte el s innen e cicomás próza, melyet különösen az udvari körök kedveltek, az „euphuizmus“ nevet nyerte.

Shakespeare elődei. Erzsébet uralkodásának második felében és I. Jakab alatt, mintegy 30 esztendőn belül, példátlanul fellendült a drámai irodalom. Jeles tehetségek egymás mellett lépnek föl s olyan virágzást teremtenek, hogy hozzá hasonlót Anglia irodalma nem tud felmutatni. E nagy korszak előkészítői között Kyd és Greene meltett kiváló hely illeti meg Marlowe-t, ezt a féktelen lángészt, kinek pályája megszakadt, mielőtt kiforrott művészetével remeket alkothatott volna. Rendkívüli, emberfölötti szenvedélyek lángolnak virágos dikciójából s kiválóan kedveli a borzasztó, vérfagyasztó jeleneteket. E sajátságai „Tamburlain“, „Málta zsidó“ és „Faust“ című drámáiban tűnnek ki, míg „II. Edvárd“-ban némi műgond, a személyek jellemzes, már az ifjú Shakespeare hatást árulja el.

Shakespeare. Az ujkor legnagyobb drámaírója, Shakespeare (Sékszpir) Vilmos 1564-ben született, április 23-án, Stratford városkában. Életéről kevés hiteles adat maradt. Atyja, a költő gyermekkorában jómódu gapyukereskedő és keztyűs, a város latin

iskolájába adta fiát. Az ifjú iskoláztatása azonban, úgy látszik korán véget ért. Atyja elszegényedett s az ifjú 18-éves korában megházasodott, Hathaway Rikárd, nálánál nyolc évvel idősebb leányát, Annát, vette el. Két éves házasság után, 1585-ben elhagyja szülővárosát, s Londonba megy. Tehetségét eleinte csak szűkebb körben ismerik föl s munkásságának elején az uralkodó irányhoz csatlakozik. Minthogy az udvar szemében az olasz minták állottak legnagyobb becsben, azért „Venus és Adonis“ és „Lucretia“ című költeményeiben ezeket követi. De mint drámairól is kiválik a színpad számára dolgozó írók nagy tömegéből. 1588 és 1600 között készülnek: „Titus Adronicus“, „II. Rikárd“ és „III. Rikárd“, „János király“, „IV. Henrik“, „V. Henrik“, „VI. Henrik“, három részben, „A két veronai ifjú“, „Romeo és Julia“ és „A velencei kalmár“. E drámák sokféle hangulata s a közöttük levő különbségek sejtetik, hogy a költő élete e korban nagyon változatos, benyomásokban gazdag volt. E munkásság anyagi sikere abból látszik, hogy Shakespeare már a kilencvenes években házat, földet vásárolt Stratfordban s ezzel készítette elő szülővárosába való tisztes visszavonulását. Egyébként életének aprólékos részleteiről semmit sem tudunk. Hogy nagy lelki harcokat kellett megküzdenie, hogy heves szenvedélyek gyakran korbácsolták fel érzelmeit, hogy boldogságot és fájdalmat egyenlő nagy mértékben érezett, arra drámái szolgálnak bizonyásgul. Amúgy is visszás családi életét egyetlen fiának, Hamnet-nek halála (1596. aug.) még keserűbbé tette. Lelkének küzdelmei, a körülötte, szemeláttára lefolyó megrázó katasztrófák, mint Stuart Mária és Essex gróf veszte, csak gazdagították mélyre látó bölcsességét. 1607-től kezdve mindinkább visszavonul szülővárosába, bár Londont is többször felkeresi. 1612-ben végleg szülővárosába költözik s meghal az ujkori irodalom másika jeles alapvető munkásával, Cervantesszel egy napon: 1616. április 23-án. Családja Erzsébet nevű unokájával 1670-ben halt ki. — Életében munkáinak csak egy része jelent meg. E kiadások jórésze nem a szerző akaratából került sajtó alá s mert a színházak a drámák kéziratát, ameddig lehetett, őrizték, nem is a hiteles kéziratból készültek Bizonyosan Shakespeare rendezte sajtó alá ifjúkori

elbeszélő költeményeit: így „Venus és Adonis“-t (1593.), ezt a féktelenül szenvedélyes, érzékies szerelmi költeményt és „Lucretiá“-t (1594), melyben a szerelem érzékies rajzát már lélektani megokolás előzi meg. Valószínű, hogy akarata ellenére jelentek meg szonettjei (1609.), melyekből ma egyéniségét, élete viszonyait akarják kimagyarázni. Drámáit 1623-ban adták ki először barátai. („Mr. William Shakespeare's comedies, histories, tragedies“). E drámák keletkezésének sorrendje nem állapítható meg pontosan. Kezdetben Shakespeare is régi darabokat dolgozott át, hatásukat fokozta, szerkezetüket rendezte, jellemeiket élesebben rajzolta meg. Ilyen átdolgozások VI. Henrik második és harmadik része, valamint „Titus Andronicus“, ez az utóbbi bizonyonyal Shakespeare legelső drámái közé tartozik. Véres, borzasztó, valószínűtlen történet ez, de már ebben is felcsillan a későbbi Shakespeare alkotó ereje. Egyidejű vele „Perikles“, a jellemzés néhány mesteri vonásával, de általában inkább párbeszédese elbeszélés, mint dráma és sokan nem is tartják Shakespeare művének. Legelső vigjátékai közé tartozik „A két veronai ifjú“ (The two gentlemen of Verona) és a „Tévedések vigjátéka“ (The comedy of errors), üde népies komikum takarja bennük a mese valószínűtlenségét és a drámai emelkedés hiányát. Mesterkélt nyelvű, ridegebb munka „A felsült szerelmesek“ (Loves labours lost), legélénkebb ezen ifjúkori drámák között „A makrancos hölgy“ (The taming of the shrew). Ebben is régibb darabot dolgoz fel, de annyira átalakította, hogy eredeti munkának is nevezhetnénk. Ebben már megtaláljuk a drámái emelkedést, de a jellemzés fogyatékos. E korba tartozik „Minden jó, ha vége jó“ (Alls well that ends well), bár egyenetlen nyelve mutatja, hogy Shakespeare többször átdolgozta. E darabokkal azonban még nem haladta meg Shakespeare kortársait. Történeti drámái: históriái azok, melyekben nagysága először megjelenik. Históriái közül első VI. Henrik, három részben. Benne még szorosan ragaszkodik forrásaihoz, szívesen deklamál és hazafiaskodik. Vannak, akik nem is tartják Shakespeare munkájának. „János király“-ban (The life and death of king John) már Pandulpho, Faulconbridge Fülöp és az ifju Arthur herceg művészi jellemzése feledteti

a tárgy kellemetlen voltát. Az egybefüggő históriák sorát „II. Rikárd“ (The life and death of king Richard II.) kezdi be. Az események összepontosításában, gyors kifejtésben, az államélet mélyének rugóit feltáró eszmékben vannak szépségei. É historia drámai elevenségével szemben epikusan terjedős „IV. Henrik“ (King Henry IV.) első és második része. Benne a látszólagos és a valódi becsület ellentétét mutatja be. „V. Henrik“ (King Henry V.) az előbbi második részéhez csatlakozik, de vele nem mérkőzhetik. Hazafiaskodó, szónokias dráma ez az angol vitézség dicséretére. Történeti sorrendet tekintve „VI. Henrik*)“ három része követné

*) *VI. Henrik*, I. rész: V. Henrik halála után kiskoru fia VI. Henrik, Gloster gyámsága alatt áll. Ebbe az időbe esik Franciaországban az orleáni szüz fellépése és diadala. Angliában polgárháboru tör ki: a piros és fehér rózsza harca. A fölnevekedett király rövid békét terem, Franciaország ellen vonul s Párisban megkoronáztatja magát. Bár a burgundi herceg a franciákhoz pártol, mégis békét kötnek a franciák és az angolok és Margit francia hercegnő Henrik neje lesz. II. rész. Margit királynő arra törekszik, hogy Glostert a hatalomból elűzze s maga ragadja kezébe. Árulással vádolja a nemes főurat s megöleti. Ekkor York hercege lép fel trónkövetelő gyanánt, Henrik seregét megveri s a király menekül. III. rész. York Londonba jön, megszerzi a koronát, majd Henrikkel egyességre lép, mely szerint Henrik halála után őt illeti a korona. De Margit fia számára akarja a trónt biztosítani, új harcot szít, Yorkot megtámadja, elfogatja s egyik fiával együtt megöleti. York fiai azonban seregükkel Margit pártját meggyőzik, s az egyik fiu: Edvárd, lesz király. Változó szerenésével vitt harcok után Henriket elfogják és megölik. — *III. Rikárd*. Edvárd halála után Gloster Rikárd lesz az ifju király gyámja, kivégezteti ellenfeleit, Clarence testvére gyermekeit megöleti s azt híreszteli az ifju királyról, hogy nem IV. Edvárd gyermeke. Buckingham herceg segítségével elnyeri a koronát s mint III. Rikárd trónra lép. Edvárd fiait megöleti s hogy hatalmában teljesen biztos legyen, eltaszítja nejét és Edvárd leányát veszi nőül. Midőn Buckingham ellene lázad, kivégezteti. Így áll egyedül barátok nélkül, de ellensége sincs. Ekkor köt ki Richmond Anglia partján, Rikárd haddal

ezt s a ciklust befejezi „III. Rikárd“ (The tragedy of king Richard III.). Vad háborúk, erkölcsi zuhlás szerencsétlen századának következményeit mutatja

siet elébe. A döntő ütközet előtt Rikárdnak álmában megjelennek mindazok, akiket megöletett s vesztét jósolták. E miatt megzavarodva elveszti a csatát, koronáját és életét. — *Romeo és Julia*. A Montechi és Capulet ház ellenségeskedése oly fokra hágott, hogy folytonos utcai harcok dultak miatta Veronában. Montechi fia, Romeo, nem elegyedik a küzdelembe, mert vesztett szerelmén busong. Barátai, hogy az ifju komor hangulatát eloszlassák, Capuleték álarcos báljára viszik; itt meglátja s megszereti Capulet leányát, Juliát s a leány is heves szerelemre gyul az ifju iránt. Titokban meg is esküsznek. Ekkor éri el Romeot végzete: egy utcai harcban, melyben békitő akart lenni, megöli Tybaldot, a Capulet ház tagját. Ezért száműzik Romeot, Juliát pedig szigorú atyja férjhez akarja adni. Ekkor Lörinc barát, ki a szerelmeseket összeadta, álmotált ad Juliának. Ettől holttnak hiszik, s eltemetik a lányt. Lörinc küld ugyan követet Romeohoz, hogy ez visszatérve, jelen legyen Julia ébredésénél, ez a követ azonban nem találja Romeot, ki csak Juliája halálhírét hallva Veronába siet s Julia koporsója mellett mérget iszik. Julia, felébredve, Romeo törével öli meg magát. Holttestük felett a Montechi és Capulet ház kibékül. -- *Hamlet*. Hamlet, dán királyfi, a wittenbergi egyetemen tanul, midőn atyja váratlan halálának híre érkezik. Haza siet s épen jókor jön arra, hogy anyjának és nagybátyjának lakodalmán részt vegyen. Ez lehangolja; éjnek idején megjelenik atyjának szelleme s elmondja neki erőszakos halálának történetét s felszólítja fiát, hogy e halált anyján és nagybátyján boszulja meg. Hamlet, hogy meggyőződjék arról, valjon nem képzelőerejének játéka volt-e e jelenés, meg akarja tudni, valóban bűnös-e a király? S hogy e szemlélődését annál zavartalanabbul folytathassa, örültséget színlel. Vándorló színésztársasággal előadatja atyja meggyilkolásának történetét s mikor a király izgatottan távozik, tudja, hogy látomása nem hazudott. Most már megölné a királyt, de imádkozás közben találja Anyjával való beszéde közben, azt hívén, hogy a függöny mögött a király van, leszurja Poloniust, Ofélia atyját, azét a leányét, kit szeretett s kinek már örültsége színlelésével is fájdalmat okozott s akit most Polonius megölésével

be e dráma. Ilyen korszak nemzedéke fölött joggal uralkodik egy III. Rikárd, ki azzal emelkedik a többi fölé, hogy ismeri egész bűnös valóját, akarata

örültségbe és halálba kergetett. Polonius fia, Laertes, atyja és huga halálát megboszulandó, oly mérkőzésre veszi rá Hamletet, melyben Laertes halálos mérlegbe mártott karddal küzd. Hamlet megsebesül, de a küzdelem hevében kardot cserélnek, Laertes is sebet kap és ekkor mindent kivall, Hamlet leszurja a királyt. — *Julius Caesar*. Cassius, Brutus és a köztársaság fenttartásáért küzdő rómaiak, összeesküsznek Julius Caesar ellen, ki a főhatalmat kezébe akarja ragadni. Bár Caesart feleségének álmai, meg a jós is, arra intik, hogy március idusán ne menjen a szenátusba, mégis elmegy. Pompejus oszlopánál leszurják. Brutus megmagyarázza a népnek, mért történt ez így, de utána Antonius beszél, a népet felláztatja és az összeesküvőknek menekülni kell. Antonius és Octavianus egyrészt, másrészt Brutus és Cassius sereget gyűjtenek. A döntő csata előestéjén Caesar szelleme megjelenik Brutusnak s e szavakkal távozik: Philippínél találkozunk. Philippínél, a döntő csatában Cassius és Brutus öngyilkossá lesz. — *Othello*. Hőstetteinek elbeszélése által Othello, a szerencsen vitéz, megnyeri Brabantio velencei szenátor egyetlen leányának, Desdemonának, szívét. Titokban megesküsznek s mikor ezért Brabantio kérdőre akarja vonni Othellót, Velencének épen szüksége van segítségére s Ciprusba küldik a török ellen. Brabantio nem töltheti ki boszuját. Othello előre siet s tisztjével, Jágóval, hozatja maga után Desdemonát. Jágó feltékenynyé teszi Othellót s ez vak dühében megöli nejét. Ekkor tudja csak meg, hogy Jágó megcsalta. E felett való fájdalmában megöli magát. — *Lear király*. Lear, Britania öreg királya, föl akarja osztani birodalmát három leánya: Goneril, Regan és Cordelia között. Az agg király azt kívánja, hogy mindenik leánya mondja meg neki, mennyire szereti. Goneril és Regan mérhetetlen nagy szeretetet hazudnak, Cordelia azonban igaz gyermeki szeretete számára nem talál hangzatos szavakat s ezért atyja kitagadja, részét pedig Goneril és Regan között osztja föl, azt kötve ki, hogy mindegyiknél felváltva tölt egy-egy hónapot száz vitézével. Először Gonerilhoz megy, de ez csak 50 vitézét akarja eltartani. Lear haraggal hagyja ott Gonerilt s Reganhoz siet. De Goneril már értesítette Regant s Regan elhagyja

pedig dacos és merész. III. Rikárd Shakespeare nagy gonosztevőinek első remek példánya. A többi, bár egyéni vonásokban különbözik is tőle, alapjá-

kastélyát, Gloster várába megy. Glostert nagy csapás érte, törvénytelen fia, Edmund, törvényes fiát Edgart rágalmazta s számkivetésbe kergette. Lear megjön, elpanaszolja baját, de megjön Goneril is és Regan kijelenti, hogy nem ötven, csak huszonöt vitézt tart el. Ekkor a szerencsétlen atya Gonerilhez fordul, ki mégis ötvenet akart eltartani. Leányai azonban most már kijelentik, hogy nincs Learnek szüksége kíséretre. Erre az agg király megátkozza leányait s a dühöngő zivatarban kirohan a pusztába, csak a hü Kent és udvari boldondja kísérik. Itt találkozik Lear, Edgarral, Gloster bujdosó fiával. Cordelia ezenközben a francia király neje lett s haddal jelenik meg Anglia partjain, hogy atyját támogassa. A megöregült Lear öhozá kerül s Cordelia ápolja. Edmund vezetése alatt meggyözik a franciákat, Lear és Cordeliát elfogják. Goneril, hogy Edmund szerelmét a maga számára nyerje, megmérgezi Regant, de aztán magát is megöli. Edmundot testvére Edgar öli meg párbajban. Cordeliát Edmund parancsára a börtönben ölték meg s az öregült Lear a felett való fájdalomában, hogy legnemesebb leányát félreismerte, meghal.

Macbeth. Macbethnek, Duncan király vezérének, megjósolták a boszorkányok, hogy király lesz. Hatalomra vágyó nejének ösztönzésére megöli a nála vendégségben levő királyt. Minthogy Banquo vezérben veszedelmes versenytársat lát, ezt is megöli s azt hiszi, hogy most már biztosította trónját. De megszólal a lelkiismeret szava s megjelenik neki Banquo szelleme. Duncan fia, Malcolm, sereget gyűjt, hogy visszafoglalja az országot. Macbeth bátran száll harcba, mert azt jósolják neki, hogy addig meg nem győzik, míg meg nem indul a birnami erdő. Malcolm, hogy seregének erejét eltitkolja, a birnami erdőből ágakat nyeset s ezt viteti serege előtt Macduff megöli Macbethet. Malcolm lesz király. — *Antonius és Kleopátra.* Kleopátra, Egyptom királynője, Antonius, a római triumvrt, szerelmével magához láncolja és fényes ünnepeken elpubitja. Azonban Antonius meghallja, hogy Pompejus a másik két triumvir ellen készül, azért Rómába siet, megbékül a reá haragos Octavianusszal s ennek hugát, Octaviát, nőül veszi. Miután Pompejust békére kényszerítették, Antonius Octa-

ban vele megegyezik: egymaga áll a világgal szemben s megveti azt; nemcsak cselekszi a bűnt, de tudatosan követi el, mert nem akar egyebet. Olyan,

vianusszal Athénbe megy, majd vágya újra Kleopátrához viszi. Octavianus haddal megy a hűtlen ellen, Actiumnál ütköznek össze s Kleopátra hajóinak korai meghátrálása Octavianus részére dönti el a csatát. Bánatában Antonius kardjába dől s Kleopátra mérges kígyó marásával végzi ki magát. — *Coriolanus*. Cajus Marcius, a büszke patricius, ki Corioli ostrománál oly vitézül küzdött, hogy Coriolanus nevet kapta, konzul akar lenni, de ezért a plebejusok szavazatát is kérnie kell. Barátai tanácsára ezt meg is teszi, de oly sértő büszkeséggel, hogy a nép, bár reá adja szavazatát, mikor újra sértegetni kezd, száműzi. Coriolanus régi ellenségének, a volszkusoknak táborába megy s Róma ellen vezeti őket. A rómaiak könyörgő küldöttségét nem hallgatja meg, csak mikor anyja, felesége és kis fia jön táborába, mond le az ostromról. A volszkok ezért megölik. — *A velencei kalmár*. Antonio kereskedő, hogy barátján, Bassianon, segítsen, az uzsorás Shyloktól háromezer aranyat oly föltétel alatt vesz kölcsön, hogy ha a lejárat napján az összeget vissza nem fizeti, Shylok Antonio testéből egy font hust vághat ki. Antonionak három hajója van a tengeren s mert megérkezésüket nemsokára várja, elfogadja a furcsa föltételt. A kölcsön kapott pénzzel Bassiano Belmontba megy, hogy Porzia kezét megkérje. A nemes, okos leány szereti Bassianot, de atyja végrendelete szerint csak annak nyujthatja kezét, ki három szekrény, egy arany, egy ezüst és egy ólom szekrény közül azt találja ki, amelyekben képe van. Bassiano eltalálja s vígan viszi haza Porziát. Boldogsága közepette hallja a lesújtó hírt, hogy Antonio hajói tönkre mentek s a kitűzött napon nem fizethetett. Shylok pedig, ki már régen neheztelt Antonióra, követeli jogát: az egy font hust Antonio testéből. Bassiano sietve hozza Shyloknak a pénzt, ez azonban nem fogadja el, jogát követeli Bassiano igéri az összeg kétszeresét, háromszorosát — mind hasztalan. Ekkor Porzia bírói palástot ölt s kimondja az ítéletet, hogy Shylok jogosan követeli az egy font hust, de mert az a szerződésben nincs: egy csepp vért sem szabad osztania Shylok most már szívesen venné a pénzt is, de nem kapja, sőt, mert Antonio élete ellen tört, elveszti fele vagyonát.

mint a zivatar, mely pusztítva tombol végig a vidéken, de utána megtisztul a levegő. Ez a darab Shakespeare históriái közül a legjobb s egyuttal remek tragédiái mellett is méltán foglalhat helyet. Shakespeare utolsó históriája „VIII. Henrik“ (King Henry VIII.) valószínűleg a XVII. sz. első éveiben keletkezett, de később átdolgozáson ment keresztül. Nem tartozik a költő legjobb alkotásaihoz, gazdag történeti anyagot ölel fel. — Már históriái rendjének befejezése előtt kísérletet tett Shakespeare a tiszta tragédiában is, „Romeo és Juliá“-val (Romeo and Juliet), melyben ifjú lelkének egész üdeségét feltárja. Valószínűleg a XVI. század kilencvenes éveinek elején keletkezett e darab. Benne találjuk meg Shakespeare azon szándékát először, hogy érdek feszítő mese keretében az élet egy fontos részletét mutassa be. Szeretet és gyűlölet alkotja és fejleszti e tragédiát; minden jelleme szeretetének vagy gyűlöletének, vére felhevülésének hatása alatt cselekszik. A szenvedélyek e küzdelmének közepén áll a szerelmes ifjú pár, s végzetes helyzetét bűnnel tetézve előkészíti bukását. Időrendben „Romeo és Juliá“-hoz legközelebb áll, de különben vele nem rokon „Hamlet“ (Hamlet, prince of Denmark), valószínűleg a kilencvenes évek végén keletkezett. Kora e tragédia sötét háttérét átérezte. Hamlet atyjának megölése után anyjának, Gertrud királynőnek, gyors házassága Claudiusszal, nagyon hasonlított Stuart Mária esküvőjéhez Darnley halála után Bothwell-el, vagy Leicester és Essex grófnő házasságához. Ilyen bűnt kellett Hamletnek megtorolni, még pedig oly jellemmel, mely a határozott, egyenes tette képtelen volt. E jellem azonban, míg az egyszerű kifejlődést lehetetlenné tette, mélyítette a tragédia gondolkörét s az ember sorsa felett való emelkedéssé tette. Ez Shakespearenek gondolatokban leggazdagabb s az emberilét titkaiba legmélyebben ható drámája. Látszat és valóság küzd a dán királyfi körül s majd való, majd hamis formájukban jelennek meg előtte a jelleme; ez a gazdag változatosság teszi népszerűvé e tragédiát még a felületes néző előtt is. „Hamlet“-hez, keletkezési korára, legközelebb áll „Julius Caesar“, melynek forrása Plutarchos életrajzai, kidolgozásában szintén már a költő kiforrott tehetségéről tanuskodik. Az archeológus

kifogásolhatja benne a vétségeket külsőségekben, de a történetíró megtalálja a bukó köztársaság világát. A korrajzba megkapó költői motívumokat vegyít s a kettő összehatása a tragédia legfényesebb részében: Caesar halában, Brutus és Antonius halotti beszédében éri el tetőfokát. A XVII. század első éveiből való „Othello“ (Othello, the moor of Venice) is. Vele azon tragédiái sorát kezdi meg, melyekben hatalmas alkotó ereje és mélyrelátó emberismerete a legrejtettebb szenvedélyekig hatol s ezeket oly megrázó hatással ábrázolja, hogy a nézőben az igazi tragikum hatása mellett a borzalom érzetét is felkölti. Amint a feltékenység „Othello“-ban megjelenik s feleségével együtt a pusztulásba sodorja, komor, de színekben gazdag képet tár fel előttünk. Othello nyers valójába életörömet, szelidebb vonásokat Desdemonához való szerelme át s mikor ebben csalódik, boszuja állatias, rettentő. Jágó a közönséges semirekellő jeles példánya. Még mélyebb, megrázóbb hatása „Lear*“ király (King Lear). A kezdet, Lear birodalmának felosztása, látszólag valószínűtlen, de valóban Lear hatalmas jelleméből, önkényeskedő gondolkodásából folyik, mert azt hiszi, hogy elég nyomatékos még egyenisége akkor is, ha külső hatalom nem támogatja. A bonyodalom következetes és hatalmas, a bűnös nemzedék pusztulása természetesen következik belőle. Lear trágédiájánál a hősiesség jellemvonásával nagyobb „Macbeth“-é méltán sorolják Shakespeare legtökéletesebb, leghatásosabb művei közé. „Macbeth“ a féktelen önzés tragédiája. Bűnről bűnre ragadja ez a hős, erős férfiút; mellette felesége, gonosz szelleme, ki féktelen nagyravágyásában lelkiismereti fordulás nélkül képes a királygyilkosságra. E tragédia varázsa különösen a cselekmény erejében van, mely Schlegel szavai szerint úgy rohan, mintha az idő órájából kivették volna a fékezőt s kerekai sebesen pergetnék le az órákat és napokat. Ehhez járul a színpadi hatás minden eszközének felhasználása, melylyel e zord történet átérzéséhez a néző illuzióját felébreszti. — Utána „Antonius és Kleopatra“-val (Anthony and Cleopatra) újra a római történelembe tér vissza s meséjében „Julius Caesar“ történetét folytatja. A

*) Olv.: lír.

korfestés, a jelenetek változatossága, különösen a szeszélyes, önző, szerelmes Kleopátra mesteri, azonban úgy látszik, hogy már Shakespeare életében sem tartozott legnépszerűbb darabjai közé. Annál ellenállhatatlanabb és hatalmasabb „Coriolanus” költői és színpadi hatása. Benne a tömeg fölé emelkedő, hatalmas önérzettel, jogos büszkeséggel eltelt egyéniséget állít elénk a költő. Ez a kiváló egyén a hatalomra jutott népszerű elemekkel engesztelhetlen küzdelembe kezd, hazaárulóvá lesz s ezzel bukásának alapját veti meg. Mellette két ellentétes női alak áll: anyja, a büszke, arisztokrata, erős akaratu Volumnia és neje a hallgatag, szelid, szerető Virgilia. — Körülbelül ezen időből való „Athéni Timon” (Timon of Athens), melynek sem erősebb színpadt hatása, sem kiváló szerkezete nincsen. — Shakespeare tragédiái mellé sorolhatók azon darabjai, melyekben tragikus konfliktus mozgatja ugyan a cselekményt, de befejezésük nem katasztrófa, hanem kibékülés. Ide tartoznak: a XVII. század első éveiben keletkezett „Szeget szeggel” (Measure for measure), melyben Angelo lord jellemével a győzelmes puritanizmust mutatja be s így igazi jóslatot mond. Angelo lord a vér legcsekélyebb fellobbanását is a törvény szigorával akarja sujtani s míg a kisebb bűnösöket elítéli, a nagy, a tulajdonképeni bűnösöket elvétli s végre saját vérének heve súlyosabb vétékbe viszi, mint amilyet másoknál büntetni akart. Második e fajta műve „Troilus és Cressida” (The famous historie of Troylus and Cresseid), Shakespeare szellemétől idegen. Antik tárgyat dolgoz fel s szatirikus hangot ad művének, talán hogy Ben Jonson és társai ellen intézze, kik az ó görög világot dicsérték mindenek fölött. Sokkal vonzóbb dráma „Cymbeline”. A benne uralkodó erkölcsi konfliktust az a felfogás hatja át, hogy a cselekvés jelentősége és értéke fölött nem a törvény betűje határoz, hanem a szándék, mely a cselekvés pillanatában az illető egyén lelkét eltöltötte. Az erkölcsi szabadság nagyszerű, de veszedelmes joga e sajátságos darab éltető levegője s bár „Cymbeline”, mint dráma nem tartozik Shakespeare legkiválóbb alkotásai közé, gondolatbeli gazdagságát nem lehet elég nagyra

becsülni.*) — Ritka az a költő, kiben a tragikum fen-
 sége iránt ép úgy meg volna az érzék, mint a komikum
 fonáksága iránt. Sh.-ben meg volt mindakettő s külö-
 nösen páratlan humora az, mely komédiáit kedvessé
 teszi. A már említett vigjátékokon kívül, virágzása
 elejére két színekben gazdag mű esik: „A szent-
 ivánéji álom“ (A midsummer nights dream) és „A
 velencei kalmár“ (Marchant of Venyce). Az első
 valószínűleg Essex gróf esküvőjére (1590) készült
 és Sh. erősbödő tehetségének első bizonyosságai közé
 tartozik. A hangulatok bája, a nyelv csodás mű-
 vészete, a sokszerű bonyodalom könnyed szövése
 már Sh. korában is kedvelt darabbá tették s Arany-
 mesteri fordításában nálunk is mindig szívesen
 látott jelenség. A második, „A velencei kalmár“
 szintén változatos, kedves vigjáték. Shylock alakja
 sem tragikus, mint azt a modern színészek felfogni
 szeretik, hanem bohózatosan fonák. Hasonlókép
 komolyan fogják fel a „Sok zaj semmiért“ (Much
 ado about nothing) fonák okokból fejlődő bonyo-
 dalmát. A XVII. sz. elején keletkeztek: „Ahogy
 tetszik“ (As you like it) és „Amit akartok“ (Twelfth
 night, or what you will). Leginkább közeledik a
 realiztikus polgári vigjátékhoz „A windsori vig-
 nők“ (The merry wives of Windsor; első kiadásá-
 ban: Comedie of Sir John Falstaff aud the merrie
 wiwes of Windsor). Sh. utolsó munkája két komédia:
 „A vihar“ (The tempest) és „A téli rege“ (The winters
 tale). — Sh. korának többi drámirója élénk képzelő-
 ereje és a mese gyors menete által tűnt ki, de
 költői alkotás, jellemzés dolgában nemcsak Sh., de
 Marlowe mögött is elmaradtak. Munkáikat valami
 nyers darabosság jellemzi, mely odavetett vonásai-
 val a néző képzelőerejére támaszkodik. Legkiválóbb-
 bak: Heywood Tamás (1600 k.); Chapman György
 (1557—1634); Dekker Tamás; Middleton Tamás;
 Webster János. Shakespeare legnagyobb verseny-
 társai Beaumont és Fletscher voltak. Fletscher
 János (1579—1625) és Beaumont Ferenc (1586—
 1616) együtt írták drámaikat. Az oroszlánrész bizo-
 nyosan Fletscheré volt. Darabjaiknak könnyed
 romantikus és kalandos élénksége, az ügyesen ki-

*) Kreyszig: Vorlesungen über Shakespeare, seine
 Zeit und seine Werke. Berlin 1862.

számított színpadi hatás, nyelvük üdesége szolgál magyarázatul arra, hogy nem minden alap nélkül versenyeztek Shakespearerel.

A lengyel és cseh irodalom a reformáció korában. A humanizmus és a reformáció a lengyel és cseh nemzet szellemét is felüdítette. Csehország a reformáció legnagyobb előfutóját Huss Jánost adja, máglyára vitt vezéréért elszánt háborút folytat s a háború befejezte után sem feledkezik meg a reformáció eszméiről. Lengyelország egyetemeket állít (Krakkó 1400, Wilna 1579) s nemessége, polgársága befogadja a reformációt. A legjelesebb lengyel humanista, Kochanowski János (1530—1584), Pindarost és Horatiust utánzó ódáiban oly kiváló, mint zoltárfordításaiban. Unokaöccse, Péter, Ariosto „Roland“-ját és Tasso „Megszabadított Jeruzsálem“-ét fordítja le. Kiváló lírikusok: Klonowicz Fábán és Miaskowski Gáspár. — A XVI. század legkiválóbb cseh költői: Strye György, ki zoltárokat fordított és Lomnický Simon, II. Rudolf udvari költője, mint didaktikus és satirikus kiváló. E század Csehországra szerencsés fejlődés kezdete volt, de a szerencsétlen fehérhegyi csata ezt a fejlődést megakasztotta, megsemmisítette.

Az ellenreformáció. A reformáció egységes szelleme csakhamar a merev betűhöz tapadás, a szenvedélyes theologiai vitatkozás, de leginkább a két protestáns egyház kettészakadása által elvesztette üdeségét és valódi jellegét. Másrésről a róm.-kath. egyház fölébredt abból a fásultságból, melylyel a reformáció első támadásait fogadta. Rendszerében megerősítette a tridenti zsinat, hitében az a buzgalom, melylyel az egyre jobban képzett papság, de különösen Loyola Ignác rendje: a jezsuiták, az egyház ügyét ápolták. Európa déli államaiban a róm. kath. egyház e megerősödése mély nyomott hagyott; az ellenreformáció megváltoztatta az irodalom szellemét és határozott egyházas jelleget adott neki.

Tasso. Ariosto derült, szép világát komorrá alkotta át a spanyol uralom és az inkvizíció. Sziciliában, Nápolyban, Milánóban, spanyol alkirályok uralkodtak. Közép Itália fejedelmei tőlük függtek s a pápai székeknek szüksége volt az ellenreformáció küzdelmeiben a spanyol hatalomra. A szellemi élet még

jobban megváltozott, mint a politikai helyzet. Az az alkotó, töprengő, hatalmas lélek, mely Macchia-vellit, Ariostot, Rafaelt és Michel Angelot adta, nem volt többé. A szabadabb áramlatokat elnyomta a spanyolok uralma és az inkvizíció. Kicsapongó szabadosság helyébe az egyház iránt való föltétlen, mély tisztelet lépett. Az ellenreformáció szellemének ltáliában legjelesebb képviselője Torquato Tasso (1544—1595). Sorrentben 1544. március 11-én született. Gyermekkorában a nápolyi jezsuita iskolába járt, Paduában jogot tanult, de atyja példájára korán a költészethez fordult. Még Paduában, tizennyolc éves korában, írta „Rinaldo“ című kis romantikus eposzát s néhány év múlva megkészítette a „Megszabadított Jeruzsálem“ vázlatát. „Rinaldo“-jának híre jutatta be II. Alfons herceg ferrarai udvarába. Itt eleinte ünnepelték, később azonban, a pusztá udvariasságot igazi érzelemnek tartva, kellemetlen helyzetbe jutott. Ingerlékeny természete csalódásával csak fokozódott s mindenütt ellenségeket látott, azt hitte, hogy üldözik s ezzel lelkének betegségét fokozta, előkészítette a katasztrófát. Ferrarai tartózkodása első éveiben (1572) írta „Aminta“ című pásztorjátékát, mely fényes kiállításban színre is került. Ezen közben nagy eposzán dolgozott. Az uralkodó izlés azt követelte tőle, hogy a világiás részleteket e szent tárgy költeményből hagyja ki. Attól is félt, hogy munkájából azt következtethetik, mintha nem volna egyházának hű fia, vagy szabadabb részleteivel a fejedelem haragját vonja magára, ki úgy bánt a költővel, mintha jobbágya lett volna. E lelki harcok, ferrarai helyzetének visszás volta, arra vették, hogy ismételen elhagyja az udvart. Szenvedélyes lelke e távozásoknál keserű panaszba, tört ki a fejedelem ellen. Azért mikor visszatért, nem is bizott a fejedelem bocsánatában, 1578-ban elhagyta Ferrarát, de Alfonso magánál tartotta a „Megszabadított Jeruzsálem“ és „Aminta“ kéziratát. Egy évre rá a fejedelem esküvője alkalmából újra visszatért, de hidegen fogadták. E fölött való haragjában szidalmazni kezdte a herceget és udvarát, ezért kijelentették, hogy örült és a Szent Anna-kórházba zárták. Hét évet szenvedett itt a költő. Ezen közben megjelent nagy költeménye s fejedelmek, bíborosok közbenjárására 1586. júliusában megszabadult, de

ereje már megtörött. Jezsuiták tanácsára átdolgozta eposzát s törölte belőle a legbájosabb részleteket. Ezen átdolgozása „Meghódított Jeruzsálem“ címmel, semmikép sem tetszett. 1593-ban végre remélhette azt, amire egész életében vágyakozott, t. i. hogy Rómában költővé koronázzák. 1595. tavaszára tüzték ki az ünnepet, de a tél folyamán betegsége egyre súlyosbodott s 1595. április 25-án Rómában S. Onofrio kolostorban meghalt. — Hirét egyedül „Megszabadított Jeruzsálem“^(*) (Gerusalemme liberata) című hőskölteményének köszöni. Látszólag oly tárgyat választott, midőn az első keresztes háborút énekelte meg, mely korától idegen, valójában pedig épen nem volt úgy. V. Károly tuniszi, algiri útját keresztes háborúknak tekintették; a török ellen viselt háborúkat egyházi beszédekkel szitották s hogy milyen szerepe volt e háborúkban az egyháznak, mutatja Kapisztrán János példája, vagy akár a török ellen küldött keresztes vitézből származott „kuruc“ nevezet; az ellenreformáció leghatalmasabb

*) Tartalma: A keresztes had Tortozában, Jeruzsálem előtt áll. Az Úr letekint a világra, megvizsgálja a szíveket s csak Bouillon Gottfriedet tartja arra méltónak, hogy a szent várost visszahódítsa. Vele szemben a Sátán a kárhozott lelkeket gyűjti a keresztény hadsereg ellen. A keresztesek Gottfried indítványára és vezérlete alatt Jeruzsálem ellen vonulnak. Armida varázslónő elcsalja a tábor egyik jeles vitézét, Rinaldot és a keresztesek nem vehetik be a várost, mielőtt Rinald vissza nem tér hozzájuk. Rinald és az érte küldött lovagok kalandjai, kik Rinaldot Armida kertjéből, karjai közül visszaakarják hozni és az azonközben Jeruzsálem alatt történt dolgok gazdag változatosságot hoznak a mesébe. Leggyengébb a mű befejezése, a város elfoglalásának leírása. Legvonzóbbak epizódjai: Olind és Sophronia szerelme, közös veszedelme és megmentése (II. ének); Armida a keresztény táborban s hatása az ifju hősökre (IV. ének); Gottfried álma (XIV. ének); Armida bűvös kertjeinek leírása (XV. és XVI. ének). Ezek mellett a főcselekmény két részlete mesteri: a keresztény sereg öröme és fájdalma, mikor Jeruzsálemet meglátja (III. ének) és a nagy szárazság leírása, a katonák elcsüggedése, majd a csodás záporosó, mely megmenti őket (XIII. ének).

pápái a török kiűzését és Palesztina visszafoglalását tervelték. Ehhez járult még a „Megszabadított Jeruzsálem“ szimbolikus értelmezése. Alba hadseregének útja Németalföld ellen, a győzhetetlen Armada készülődése Anglia ellen, sőt a Szent Bertalan éj vérengzése is, úgy tüntek fel e kor szemében, mint a keresztes vitézek hőstettei. De bár a hangulat, mely e költeményt megteremtette, el is oszlott, nyelvének zenéje, epizódjainak bája, egyes részleteinek népszerűségét napjainkig megóvták. E jellemvonásaival, eredeti leleményével, Vergilius „Aneis“-ének sajátos felhasználásával hatott első nagy eposz-írónkra Zrínyi Miklóstra. — Tasso kortársai közül említésre méltó: Guarini (1537—1612), ki a való életől elkülönült mesterkélt idillt teszi népszerűvé. „A hű pásztor“ című pásztori drámája élénkebb, mint Tasso „Aminta“-ja, de mesterkéltebb s egész sereg idillköltő példaképe lett. Chiabrera Gábritel (1552—1637) polemikus énekekben dühöngött Luther és Kalvin eretneksége ellen; hírét idilljei, ódái és dalai alapították meg. Sperone Speroni kiváló kritikus; „Canace“ című tragédiájában kortársai édeskés idilljeivel szemben borzalmas történeteket dolgoz fel. Vele rokon: Groto Lajos. Tasso számtalan utánzója közül Bracciolini Ferencz (1566—1645) válik ki „A visszafoglalt kereszt“ és „A meghódított Rochelle“ című eposzaival. Az operairást a század végén Rinuccini Oktáv alapítja meg „Dafne“, „Euridice“ és „Ariadne“ című operáival. — Az uralkodó áramlattal szemben is emelkedtek hangok. Szelidebb fajtájuk csak irodalmi szatirát irt, de a formával a szellemet akarta sujtani. Így parodizálja az eposzt a modenai Tassoni Sándor (1565—1635) „Az elrabolt akó“ című komikus hőskölteményében. Veszedelmesebb volt az állapotok egyenes bírálata. Boccacini († 1615) a spanyolok nápolyi zsarnokságáról ír sorozva megölik; Giordano Bruno (1550—1600) vigjátékában az asztrologiát és babonát, szatirájában az arisztoteleszi iskolás bölcseséget gúnyolja s Rómában máglyára viszik; Campanella Tamás (1568—1639), a bölcselő költő, huszonnyolc évig szenvedett börtönben. Sarpi Pál (1552—1623), a „Tridenti zsinat történeté“-nek bátor írója, a velencei köztársaság védelmén kívül, szerencsésének köszönheti, hogy az orgyilkos támadásoktól megmenekült.

A spanyol irodalom virágkora. Az ellenreformációnak erőt, hatalmat Spanyolország adott. Itt nem volt népszerűtlen az inkvizíció, nem kellett a róm. kath. egyház szellemét a népre erőszakolni. Hatalma fejlődésében Károly alatt érte el a tetőfokot, de a lassu sülyedés még II. Fülöp áldatlan uralma alatt nem volt érezhető. A restaurált egyház élénkebb szelleme, a nép közös hite, a spanyolok győzelmei a közelmúltban, a nagyszerű felfedezések és hódítások túl az oceánon, oly lendületet adtak a költészetnek, hogy ekkor termette legszebb virágait. — A lírai költés mutat legkevesebb eredetiséget. Fernando de Herrera (1524—1591) a lepantoi csata és Sebestyén portugál király estének megénekklésével szerezte hírnevét. Olasz mintáktól elfordulva a népdalköltés felevenítésén fáradoznak: Vincente Espinel, Francisco de Rioja, Juan de la Cruz, Manuel de Villegas és Bernardino de Rebolledo gróf (1597—1676). Louis de Gongora y Argote (1561—1627) úgynevezett „művelt stílt” (estilo culto) talál ki. Ez a dagályos, kongó, erőltetett stíl az udvari körökben közkedve lett. — A regényírók Mendoza és Perez nyomán haladnak, a szatirikus és kalandos regényt művelik. Az élet rajzában kevesebb célzatosak, mint a drámaírók. Ide tartanak: Vicente Espinel (1551—1634), Francesco Gomez de Quevedo y Villegas (1580—1645), Luiz Velez de Guevara (1570—1644) és Francisco Santos (1670 k.)

Lope de Vega. A spanyol irodalom virágkorának legjobb alkotásai a drámák. Oly tárgyak, melyekben tragikus és komikus elem vegyül s hol vigan, hol szomoruan végződnek, átszöve kalandokkal, gyakran csodákkal is, bennök a nemesi rendnek erényei, sajátos felfogása a becsületről, képeztek a drámaíróknak gazdag kincses bányáját. Az újabb spanyol dráma megalapítója Lope Felix de Vega Carpio (1562—1635). 1562. november 25-én, Madridban született, korán katonának állt, később Alcalaban tanult, megházasodott, nejének kora halála után a győzhetetlen armadához csatlakozott, a kilencvenes években másodszor is megházasodott s Madridban telepedett meg. 1614-ben pappá avatják, javadalmat kap, de tovább folytatja világi munkásságát s oly népszűréség közepette hal meg Madridban 1635. augusztus 27-én, amilyenben még

spanyol költőnek nem volt része. Körülbelül két ezer szindarabot írt. Kifogyhatatlan leleménye, darabjainak gyors menete, az eleven helyzetek és fordulatok, még leggyengébb darabját is élvezetessé teszik s a becsület sajátos felfogása, bizonyos nemzeti elfogultság, különös eredetiséggel vonja be drámáit. Legjobb s külföldön is legismertebb munkái: „Sevilla csillaga“;*) „A legjobb bíró a király“;

*) *Sevilla csillaga* (La Estrella de Sevilla), színmű 5 felvonásban. Kasztília királya megszerette Donna Stellát, Don Bustos hugát. Don Bustos kijelenti, hogy férjhez akarja adni hugát, ez sérti a királyt s a lovag vesztét elhatározza. Don Sancho lovagot esküvel kötelezi, hogy akinek nevét papírra írva átadja, azt megöli. Sancho megdöbbenve olvassa Bustos nevét, mert ő, Sancho, a Stella völegénye; mégis párbajra hívja s megöli. Stella borzalommal hallja mi történt, Sancho nem adhat a leánynak felvilágosítást, mert lovagi becsülete tiltja. Most látja a király, mit tett s mert a szerelmesek érzik, hogy ezzel elháríthatatlan akadály támadt közöttük, nem is lesznek egymásé Sancho harcba megy a mörök ellen. — *A legjobb bíró a király*. (El mejor Alcalde el Rey). Színmű 3 felvonásban. Sancho vitéz, Don Tello de Neyra infans szolgálatában, megszereti Elvirát. A leány atyja, Nuño, szintén Tello szolgálatában, csak azon feltétel alatt adja oda leányát, ha Tello beleegyezik. Ezt a beleegyezést meg is kapja Sancho, de mikor Tello meglátja Elvirát, megszereti s elrabolja. Sancho panaszt tesz a királynál s ez elrendeli a leány kiadatását. Tello azonban nem engedelmeskedik, s ekkor maga jön a király, de már későn, Elvirát nem mentheti meg. Erre a király parancsára Tello megesküszik Elvirával, ezután Tellót kivégzik s az özvegy Sanehonak nyújtja kezét. Így ítél a király. — *A király és a paraszt*. Vigjáték 3 felvonásban. Gomard Páris mellett, Bellefleurben, gazdagon, de egyszerűen, parasztvoltával megelégedetten él. Két derék gyermeke van: Klement és Rozanna. Klement egyszer, mikor a királyi vadászatot kíváncsian követte, egy udvari embert szabadtott meg a halálos veszedelemből. Rozanna és rokona Marion, Klement jegyese, udvari ruhát szereztek, így látogatták meg a párisi vásárt. Itt Rozanna egy lovagot ismert meg, megszerette s a lovag is őt, de a lányok eltűnnek, visszatérnek falujukba. Nemsokára

„A király és a paraszt“ és a fantasztikus „Kolumbus“. Felekezeti elfogultság torzítja el „A toledoi zsidónő“-t és „A la guardiai ártatlan gyermek“-et.

Több jeles tehetség követte Lope de Vega nyomdokát, de a legkiválóbb közülök Tirso da Molina (Tellez Gábel 1570—1648), a szoriai kolostor priorja, volt. Nyelvében, szerkezetében merészebb mint Lope de Vega, de ennek népszerűségét nem érte el. Komoly drámái közül Don Juan ösképe: „A kövendég, vagy a szevillai csábító“, a legismertebb. Vigjátékai: „Don Gábel“, „Don Gil, a zöld nadragos“. „A szagrai parasztasszony“ stb. Juan Perez de Montalvan (1602—1638) Lope de Vega kedves tanítványa. Hatásos darabja: „A kettős boszu“. Juan Ruiz de Alarcon (1580—1639) lendületes, gazdag képzelőerővel és mély erkölcsi érzékkel megírt drámái: „A szegoviai takács“, „Hogyan szerzünk barátot!“ és vigjátékai: „A gyanus igazság“, „A megvizsgált kérő“, a spanyol irodalom legszebb termékei közé tartoznak.

a király kíséretével újra Bellefleurbe jön. Udvari embere, Armand, felismeri Rozannát s a lovagban és a leányban mindjobban megerősödik a szerelem. Henrik király meghallja Gomard hírét s párisi városbírónak öltözve, elmegy hozzá, hogy próbára tegye. Mikor beszélgetésük közben a királytól is szót ejtenek, azt mondja Gomard, hogy sohsem látta ugyan, de nagy hálával tartozik neki, mert a király védelme alatt gyarapodott meg vagyona s ha százezer tallért, vagy gyermekeit is kérné tőle, odaadná neki. Mikor Henrik Párisba visszatér, szaván fogja Gomardot s százezer tallért, meg két gyermekét kéri el tőle Klementban a király megmentőjére ismer, mert az az udvari ember, akit Klement a vadászon a halál torkából ragadott ki, maga volt a király. Henrik halála nem ismer határt; Gomardot az udvarhoz hivatja, Klement-t nemesi rangra emeli s Gomard százezer tallérjához új százezret ad Rozannának hozományúl. Gomardot udvari emberévé akarja tenni, de ez nem fogadja el a kitüntetést, visszavonul falusi magányába. — *Kolumbus*. Színmű 3 felvonásban. Colon (Kolumbus) Christoval hasztalan kéri a portugál és az angol királyt, hogy adjanak neki segítséget új világok felfedezésére, gunyolódva utasítják el. Medina Celi és Medina Sidonia spanyol hercegek, kikhez azután fordul,

Calderon. Tasso mellett az újkor legnagyobb katolikus költője Pedro Calderon de la Barca (1600—1681); ő a XVII. századbeli spanyol világnézet legtökéletesebb kifejezője. 1600. január 17-én született Madridban, városa jezsuita kollegiumában nőtt föl, Salamancában tanult, majd katona lett, Milanóban és Németalföldön szolgált. Kora ifjúságában aratott költői sikerei megszerezték neki IV. Fülöp király kegyét, udvari költő lett s a Buen Retiroban felállított színpad vezetője. Mindvégig zavartalanul folytathatta munkásságát, meghalt Madridban 1681 május 25-én. Calderon a világot a római katolikus egyház dogmáin keresztül látja, Lope de Vega örökében nem ujitott, hanem gazdag képzelőerővel, mély kedélylyel, pompázó jellemzéssel, csodásan ragyogó nyelvezettel tovább teremtett. Drámái közül a külföldön is ismerős: „Az állhatatos fejedelem“*), „A zalameai bíró“ (legjobb műve),

bolondnak mondják. Már szinte kétségbeesik, midőn végre a képzelet a gondviselés trónja elé vezeti s itt megtudja, mit kell tennie. Ferdinándhoz és Izabellához fordul tehát, kik ekkor vonulnak be győzelmesen Granadába, itt meghallgatják s elindulhat három hajóval Palos kikötőjéből. Végtelen utazás után a hajósnép elégtelenkedik s vezetőjét a tengerbe akarja vetni. Kolumbus ráveszi őket, hogy három napig még tartsanak ki. Ez idő alatt csakugyan partot érnek s kikötnek Guanahaniban. A költő jellemzi az őslakók sajátságait; Kolumbus, testvérét helytartónak hátrahagyva, visszatér Spanyolországba s első útjának kincseit a királyi pár elé teszi.

*) *Az állhatatos fejedelem.* Színmű 3 felvonásban. A darab egy különben is nemes, derék embernek nemesbülését, tisztulását mutatja be a tökéletesedésig. Egy mór fejedelem, ki minden fájdalmat nagy lélekkel tűr halála után mint szellem, kezében fáklyával az igaz ügyért küzdő sereg élére áll. — *A zalameai bíró.* Színmű 3 felvonásban. Don Alvar kapitány csapatával Zalamea faluba jön s maga Crespo, a gazdag paraszt házába száll; ott megszereti Crespo leányát, Izabelt s érte a leányok szobájába akar törni, de Crespo fia, Juan, megakadályozza ebben s Alvarnak el kell hagyni a házat. E botrány arra készíti Don Lope ezredest, hogy parancsot adjon a továbbvonulásra, mivel azonban a

„Az élet álom“ és „Saját becsületének orvosa“. Ezeken kívül említésre méltó drámái: „Gomez Arias kedvese“, „A féltékenység a legnagyobb szörnyeteg“, „Anglia elszakadása“, „Gyalázatának festője“; romantikus színművei: „A mantiblei hid“, „Luiz Perez, a galaziai“; romantikus vigjátékai: „Hölgyem mindenek előtt“, „Lassu víz partot mos“, „Kobold ur-hölgy“, „Áprilisi és májusi reggel“, „A hangos titok“, „Az állítólagos csillagvizsgáló“; merőben vallásos szellemű drámái: „Áhitat a keresztnél“, „A fezi herceg“, „A csodatevő mágus“; egyházi ünnepeken nagy fényvel előadott munkái (autos sacramentales): „Belizár lakomája“, „Az isteni Orpheus“, „Az ércikigyó“, „Méreg és ellenméreg“. – Calderonnal érte el a spanyol költés fejlődésében a legmagasabb fokot. Legkiválóbb követői: Moreto (1618–1669), ki „A szigorú földesur“ címmel élénk népdramát és több jeles társalgási vigjátékot írt; közülük nálunk is ismerős: „Közönyt közönnyel“, (El desden con el desden, német átdolgozás után: Donna Diana). Francisco de Rojas (sz. 1607) „Garcia del Castañar“ és „Esküvő boszúból“ című drámái még ma is népszerű darabok Spanyolországban. A hanyatlást mutatják Calderon későbbi

király közeledik, előre indul; szolgálatában távozik Juan. Alighogy távoznak, Alvar elrabolja a leányt és Crespot kikötteti. Juan visszatér s párbajban megsebesíti a kapitányt. Crespo ezen közben a falu bírása lett. Felszólítja Alvart, hogy vegye nőül Izabelt s ezzel adja vissza a leánynak becsületét. Alvar gunyosan felel, a bíró erre börtönbe vetteti és megfojtatja. A megérkező király helyben hagyja az ítéletet s Crespot egész életére zalameai bírónak nevezi ki. Izabel klastromba megy. — *Az élet álom.* Basilius lengyel király rengetegben, fog-ságban neveltette fiát, Zsigmondot, mert születésekor a jóslat gonosz dolgokat jövendölt. A hatalmon helyette Astolf moszkvai hercegnek és a király hugának, Estrellának, kell osztozni. De a király még is meg akarja kísérleni, milyen uralkodó lenne Zsigmond. Ezalatt Rosaura hogy a szőszegő Astolfon boszút álljon, férfi ruhába öltözik s Clarin nevű szolgálója kíséretében az udvarhoz indul. Utközben Zsigmonddal találkozik, kinek megtetszik. Most a király parancsára Zsigmondot mély álmában elhozzák az udvarba s mikor felébred, király-

követői: Antonio de Solis (1610—1686), Antonio de Zamora (sz. 1670) és José de Canizares (1676—1750).

Camoëns. A portugál irodalom a XVI. sz.-ban virágzott s tulajdonképen csak egy remeket alkotott: Camoëns Lusiadjait. E kis ország irodalmának legrégibb emléke 260. provánszi hatást tanúsító dalgyűjteménye. A XV. század lírikusaiból 1516-ban Garcíade Resende a „Cancionero geral“ című gyűjteményt adja ki. E lírikusok között szerepel Bernardin Ribiero, ki már a költés virágkorának elején áll, Nagy Emanuel udvarán él, pásztori költeményeket ír és az első portugál regényt „Menina e Moça“ címen. Utána, a spanyol irodalomban is szereplő Gil Vincente († 1557) nemzeti drámát akar teremteni, de nem akadt követője. Vele szemben az olaszok nyomán haladó antikutánzás mesterként irányt követik: Saa de Miranda (1495—1558) és Antonio Ferreira (1528—1569), kinek „Inez de Castro“ című rideg tragédiája a portugál klasszicizmusnak csodált példaképe lett. Mielőtt azonban a portugál irodalom az utánzásban egészen elsekélyesedett volna, akadt egy nagy tehetség, ki nemzete világgraszoló diadalait hatalmas erővel fejezte ki, ez Luis de Camoëns (Kamuins 1524—1580). Lisszabonban született, a koimbrai egyetemen tanult s

ként üdvözlük. Magára hagyatva az új uralkodó oly vad és durva természetet árul el, hogy megint elaltatják, a vadonba viszik s elhitetik vele, hogy királyságát csak álmodta. Azonban a hadsereg fellázad, visszaköveteli a trónörököszt és Zsigmond el is nyeri a hatalmat, átélte álma azonban arra tanítja, hogy bölcsen bánjék a hatalommal. — *Saját becsületének orvosa.* Színmű 3 felvonásban. Don Enrique infans lebukik lováról, Don Guiterre házához viszik s itt a háziasszonyban, Donna Menciában régi szerelmére ismer. Don Guiterre Don Ariasszal való becsületügyében fogságba kerül, a férj távollétében az infans bolopódzik Donna Menciához, a váratlanul visszatérő férjnek az ártatlan nő, hogy gyantát ne kéltsen, azt mondja, valami álarcos ember tört a házba. Az infans elmenekül, de törét elveszti. Guiterre a tört megtalálva, ijedt nejét kivallatja s bűnösnek hiszi, egy orvossal az ártatlan Mencia ereit felvágatja. Mencia halálos ágyán, a király parancsára, Eleonorát, elhagyott kedvesét veszi nőül Don Guiterre.

1553-ban Kelet-Indiába ment, hogy sorsán javítson. Látva a portugál kormányzás gyarlóságait, szatírárt ír róla s ezért az alkirály Macao félszigetre, Kina partjaira száműzi. Itt tölt öt esztendő s ezalatt írja „Os Lusíados“*) című hőskölteményét. 1569 ben Lissabonba mehet s művét Sebestyén királynak ajánlja, ki 25 tallér (!) évi díjat adat neki. Ha hű szerecsen szolgája, kit magával hozott, éjjelenként nem koldul számára, éhen vesz. Nyomor és betegség ölik meg Lissabon kórházában, 1580. június 10-én. Tíz énekes nagy költeményének hőse a por-

*) Tartalma: Vasco de Gama Madagaskar előtt van, midőn Jupiter tanácsba gyűjti az isteneket. Valamennyien pártolják az utazót, különösen Vénusz, csak Bahhusz nem, ki indiai uralmát félti. Mercur Vasco de Gamat Mozambikba vezeti, azonban Bahhusz egy mór seik alakjában, fellázítja ellenük a népet s csak vitézségük menti meg őket Vénusz Mombazaba viszi kegyelmeit. Bahhusz is ott terem s kereszténynek tetteve magát, csábítja a portugálokat, azonban Vénusz a Nereidák segítségével kihajtja a hajókat az áruló kikötőből. Vasco de Gama hálás imádságot mond s imádságát Vénusz Jupiter trónja elé viszi. Jupiter erre elmondja a portugálok jövődő hőstetteit Indiában s elrendeli, hogy az utazókat Melinda vendégszerető országába vezessék. Itt szívesen fogadják őket s a király kéri, hogy beszéljenek neki a portugálokról, mire Vasco de Gama elmondja Portugália történetét elindulásukig, majd utjoknak szenvedéseit. Ezután utra kelnek. India felé közelednek, de Bahhusz a tengeri isteneket izgatja ellenük, Eolusz ellenkező szeleket bocsát szárnyra. Vénusz és a nimfák elbájolják a szeleket és India partjai feltűnnek. Indiában a malabari király jól fogadja őket s kértére Vasco de Gama öcsce újra elmondja Portugália történetét Luzusz királytól kezdve. Bahhusz azonban felizgatja a malabarikat s új bonyodalmak keletkeznek. E bonyodalmakat elintézve Vasco de Gama befejezte küldetését és vissza indul. Vénusz és Amor egy szigetre hívják a nimfákat, ide vezetik a hajósokat és boldog napokat élnek. Fényes lakomát ülnek. Egy szirén Vasco de Gama hőstetteit dicsőíti. Vénusz egy hegyre vezeti a hőst s ott megmutatja neki a világegyetem berendezését. Néhány vers a hazatérést mondja el s az utolsó sorokban keserűen panaszolja el a költő saját sorsát és nemzete süllyedését.

tugál nép. Hazája letünt dicsőségének állított benne emléket. Camoëns gyenge utánzó: Jeronymo Cortereal és Francisco Rodriguez Loba.

Az ellenreformáció Magyarországon. A római-katholikus egyház nálunk csak a XVI. század végén szedegette fegyvereit, hogy fölvegye a harcot a győzelmes reformációval. A XVII. század elején e küzdelemben egy hatalmas harcos jelenik meg, ki lángelméjével, érveinek gazdag készletével, fordulatos, népies nyelvével a római-katholikus egyház javára dönti el e küzdelmet. Pázmány Péter (1570. okt. 4. — 1637. márcz. 19.) ki Kolosvárt, Krakóban, Bécsben és Rómában tanult, 1607-ig Grácban tanított s 1608-ban lép föl először a pozsonyi országgyűlésen szerzete, a jezsuita-rend érdekében. Majd térítő munkásságba fog s 30 előkelő családot nyer meg ügyének. Sikeres, sokoldalu munkássága juttatja 1616-ban az esztergomi érseki székbe. Magas állásában úgy a vallási, mint a politikai ügyek vezetését egyforma előrelátással végzi. Művelt, lelkes papságot nevel. A politikában a magyarság jogainak védelmezője. Legnevezetesebb műve „Hodegus“ vagy isteni igazságra vezérlő „Kalauz“ (1613). E könyv az ellenreformáció Rómában összegyűjtött, Bellarmin által tanított érveinek gazdag tára, előadva a nép egyszerű nyelvén, közmondások bölcsességével átszőve, népies szólásmódok fordulataival élénkítve. Bágyadtabb hangú műve a „Prédikációk“ (1636). — A reformáció és ellenreformáció e harcában Pázmány legkitartóbb ellenfele Alvinczi Péter, kassai pap volt. s egyike a legtiszteletre méltóbbaknak Csipkés Komáromi György és Czeglédi István. A római-katholikus egyház hitvitázói Pázmány mellett: Balásfi Tamás boszniai püspök, Káldi György jezsuita, Veresmarty Mihály és Sámbar Mátyás.

Zrinyi. Pázmány Péter visszahódította Magyarországot a római katolikus egyháznak. E kor legnagyobb alkotása is oly férfiú lelkéből támadt, ki keze alatt nőtt fel. Zrinyi Miklós ez. György horvátországi bán fia. 1620. május elsején született, Pázmány nagyszombati iskolájában tanult s 1636-ban Olaszországban utazott. Hazatérve katonai pályára lépett s kiváló hadvezető képességét csakhamar bebizonyította. A török réme s a kereszténység ünnevelt hőse lett. Előkelő szerepe a helyzet igaz ismer-

retére vezette. Meggyőződött arról, hogy a magyar csak úgy mentheti meg a jövőre függetlenségét és önállóságát, ha saját erejével veri ki az országból a törököt. Ezt a meggyőződését hirdeti s állandó magyar hadsereg létesítését követeli „A török Áfium ellen való orvosság” című röpiratában. Ennek a meggyőződésnek költői kifejezése „Zrinyiász”*) (Szigeti veszedelem. Obsidio Sigetiana) néven ismert hőskölteménye. Ez a „legkitünőbb keresztény magyar éposz, melyet nagy példányokon okult szerzője öntudatosan alkotott. Alapeszméje: a vétekbe merült nemzetet csak erényei válthatják meg. Ezeknek képviselője: a szigeti hős, s a válság ténye: önfeláldozása”. (Beöthy.)

Az ellenreformáció Franciaországban A francia irodalomban az ellenreformáció hatása abban nyi-

*) Tartalma: A nagy Mindenható letekint a földre s látja, hogy a magyarok letértek az igaz utról. Ezért Alekto furiát küldi Szolimán szultánhoz, hogy haragját fölingerelve, általa büntesse a magyarokat. Szolimán hadat gyűjt és rengeteg néppel Magyarország ellen indul. Kiváló vitézei: a tatár Delimán, a szép Hamviván, a kegyetlen Demirhám, ki gyökeréből nagy tölgyfát kirántott, ököllel agyonvert egy nagy elefántot. Velük jön Alderán, a bűvös álomfejtő. Szolimán eleinte nem tudja, Eger vagy Szigetvár felé vonuljon-e. Szigetvárbán Zrinyi Miklós parancsol. A török jöttének hírére istennek ajánlja lelkét. Isten elfogadja Zrinyi önfeláldozását s kijelenti neki, hogy el fog ugyan az ostromban esni, de Szolimán már nem fogja veszét látni. Ezután Zrinyi Siklósnál Mehemet táborára tört s azt megsemmíti. Ez eldönti Szolimán elhatározását: Sziget ellen indul Zrinyi a török jöttének hírére megerősíti várát és hűségre esketi vitézeit. A változatos epizódokban gazdag ostrom mindjobban elesügeszti a szultánt, de fogyasztna a vár védelmezőit is. Végre egy elfogott postagalambnál talált levélből megtudják a törökök Zrinyi szorult helyzetét. Alderán bűvész az alvilági lelkeket varázsolja elő a magyarok ellen, de az Úr e gonosz szellemeket anyagai al visszavereti. Zrinyi az égő várban már nem maradhat. Ötszáz vitézével kiront, iszonyu pusztítást visz végbe a törökök között, megöli Szolimánt, de a janicsárok végre lelövik, serege is elhull, lelküket az angyalok az Úr elé viszik.

latkozik meg, hogy az egyszerű közvetlenséget mellőzni kezdik, antik mintákról és olasz példákról vett szigorú szabályszerűséget hoznak be a formákba, a tartalomban az igazhitűség és a királyhoz való hűség elve hatja át a munkákat. Ezen irány megteremtője hét költő, kik iskolájokat a „Fiastyuk“ (Pléiade) csillagképéről nevezték el. Joachim du Bellay († 1560) az irány lelkes hirdetője, Pierre de Ronsard (1524—1585) az iskola leghirnevesebb tagja. Irt ugyan néhány üde dalt és lendületes odát is, de „Franciade“ című eposza mitológiai és történelmi emlékeinek sivár keveréke. Etienne Jodelle (1532—1573) görög mintára szabályszerű francia drámát akart alkotni. „Kleopátra“ és „A haldokló Didó“ cimmel tragédiát, „Eugen“ cimmel vigjátékot írt, szabályos alexandrinusokban; drámáiban a való élet rajzának helyét hangzatos szónoklatok foglalják el s evvel követőinek például szolgált. A „Fiastyuk“ többi tagja: Jean Daurat, Antoine de Baïf, Remy Belleau és Ponthus de Thyard.

Az ellenreformáció Németországban és Angliában.

Német földön a tizenhatodik század végével is uralkodó hatalom maradt a reformáció szelleme. A jezsuitáknak csak két egyetemük volt s csak Németország déli részében akadt közönségük. Az írók közül az ellenhatás szelleme legerősebben Balde Jakabban (1603—1668) nyilatkozott meg, de munkái javarészt latin nyelven írta. Tiszteletre méltó alak Spee Frigyes (1595—1635), ki az emberi felvilágosodás történetében, jezsuita létére, azzal szerzett érdemet, hogy kikélt a boszorkány-pörök igazságtalansága ellen. Versei, bár olasz minták után készült formájukban mesterkéltek, igaz érzelmeket mondanak el. Vitatkozó iratokat írt a protestánsok ellen az áttért Scheffler János (1624—1677), írói nevén: Angelus Silesius. — Angolországban, hol a reformáció kora a leghatalmasabb virágzást teremtette, az ellenreformáció gyér nyomokat hagyott. Stuart Mária mellett, ki francia nyelven írta költeményeit, Southwell Róbert érdemel említést; (1560—1595), jezsuita és róm. kath. misszionárius volt, 1592-ben elfogták bebörtönözték és kivégezték.

Névjegyzék.

Abdulahk Hamid 9	Antonio de Zamora 67
Abu Bekr 7	Antonio Ferreira 67
Abu Bokthari 7	Appianos 22
Abu Harun Mózes Ben	Apollonios 17
Ezra 6	Apulejus 22
Abulfaradi Iszfahani 7	Aratos 17
Abu Temmam 7	Archilochos 12
Agathon 15	Ariosto 37
Agnolo Firenzuola 34	Aristophanes 15
Agricola J. 40	Aristoteles 17
Aischines 16	Artus monda 24
Aischylos 12	Balásfi Tamás 69
Ákif pasa 8	Balassi 42
Alamanni 38	Balassi Menyhárt árul-
Alberus Erasmus 40	tatásáról 41
Alkaios 12	Balde 71
Almogaver 43	Baruh 6
Alvinci Péter 69	Batizi András 41
Amara 5	Beaumont 57
Amrilkais 7	Béla király névtelen
Amru 7	jegyzője 30
Amyot 43	Belleau 71
Anakreon 12	Bembo 38
Anaxagoras 12	Ben Gabriol 6
Anaxandrides 16	Benoit de Saint-More 25
Anaximander 12	Beowulf 23, 26
Anaximenes 12	Bernardino de Rebolledo
Andrea Perez 43	gróf 62
Angelo Poliziano 35	Bernardo Tasso 38
Angelus Silesius 71	Berni 38
Antara 7	Bertran de Born 25
Antiphanès 16	Bharavi 5
Antiphon 16	Bhatti 5
Antoine de Baif 72	Bhavabhuti 5
Antonio de Solis 44, 67	Bion 16

- Birák könyve 6
 Blaise de Montluc 43
 Boccaccio 33
 Boccacini 61
 Bölcseség könyve 6
 Bonfini 36
 Bracciolini 61
 Brant 39
 Caecilius Statius 18
 Calderon 65
 Calvin 42
 Camoëns 67
 Campanella 61
 Cancionero geral 67
 Carlos Coloma 44
 Castiglione 38
 Cato, M. Portius 18
 Catutlus 18
 Cervantes 45
 Chansons de Gestes 24
 Chapmann 57
 Chaucer 34
 Chiabrera 61
 Chretien de Troyes 25
 Cicero 19
 Claudius Claudianus 22
 Csaura 5
 Csipkés Komáromi
 György 69
 Curtius Rufus 21
 Czeglédi István 69
 Dachstein 40
 Dante 32
 Daurat 71
 Debreceni disputa 41
 Decius 40
 Dekker 57
 Demokritos 12
 Demosthenes 16
 Dévay Biró Mátyás 41
 Diodor 22
 Dionysios 22
 Diphilos 16
 Dolce 38
 Dselaleddin Rumi 8
 Du Bellay 71
 Dunbar 35
 Dzsajadeva 5
 Edda 23
 Empedokles 12
 Énekek éneke 6
 Ennius 18
 Epikuros 17
 Ercilla 44
 Esdrás 6
 Espinel 62
 Estevan de Garibay 44
 Eszter 6
 Eubulos 16
 Eumolpos 9
 Euripides 14
 Ezeregy éj 7
 Eyring Eucharius 40
 Falemos 9
 Eélegyházi Tamás 41
 Fernando de Herrera 62
 „Fiastyuk“ 71
 Firduszi 8
 Fischart 40
 Flavios Arrianos 22
 Fletscher 57
 Florian de Ocampo 44
 Folengo 38
 Francesco Gomez de
 Quevedo y Villegas 62
 Francisco de Moncada 44
 Francisco de Rioja 62
 Francisco de Rojas 66
 Francisco de Saa de
 Miranda 43
 Francisco de Xeres 44
 Francisco de Manuel
 Melo 44
 Francisco Rodriguez
 Loba 69
 Francisco Santos 62
 François de Lanoue 43
 Franco Sacchetti 34
 Frank S. 40
 Gajus Lucilius 18

- Galeotti 36
 Garcíade Resende 67
 Garcilaso de la Vega 43
 Gersei Albert 42
 Geronymo Zurita 44
 Ghatakarpára 5
 Gil Polo 43
 Gil Vicente 36, 45, 67
 Giordano Bruno 61
 Girolamo Benivieni 36
 Gongora 62
 Gorgias 16
 Gottfried von Strass-
 burg 29
 Gonzalo de Berceo 25
 Grál monda 24
 Greene 45
 Groto 61
 Guarini 61
 Gudrun 28
 Guillaume Coquillart 36
 Guillaume de Lorris 25
 Guillem de Cabestauk 25
 Háfiz 8
 Halotti beszéd 31
 Hamadani 7
 Hamáza 7
 Hans Sachs 40
 Hareth 7
 Hariri 7
 Hartmann von Aue 28
 Heliodoros 22
 Heltai Gáspár 41
 Henrik Gyula herceg 40
 Herakleitos 12
 Herodian 22
 Herodotos 16
 Hesiodos 11
 Heywood 57
 Hildebrand ének 23
 Hipponax 12
 Hitópadeza 5
 Homeros 11
 Horatius 21
 Howard 46
 Hun mondakör 30
 Huss János 58
 Huszár Gál 41
 Hutten Ulrik 39
 Hymnaeos 9
 Jakab király 35
 Janus Pannonius 36
 Jaufre Rudel 25
 Jean de Meun 25
 Jeronymo Cortereal 69
 Jézus Sirák könyve 6
 I-king 4
 Ilias 10
 Ilosvai 42
 Inigo Lopez de Men-
 doza 36
 Jób könyve 6
 Jodelle 75
 Ion 15
 Iophon 15
 Jorge de Montemayor 43
 José de Canizares 67
 Jósue könyve 6
 Isokrates 16
 Istvánfi Pál 41
 Juan de la Cueva 45
 Juan de la Cruz 62
 Juan del Encina 45
 Juan de Sylva 44
 Juan de Timoneda 45
 Juan Ferrerar 44
 Juan Mariana 44
 Juan Lorenzo Segura 26
 Juan Perez de Montal-
 van 64
 Juan Ruiz de Alarcon 64
 Juda Ha-Lévi 6
 Judit könyve 6
 Julius Caesar 19
 Juvenalis 21
 Káldi György 69
 Kálidásza 5
 Kallinos 11
 Karkinos 15
 Károli Gáspár 41

- Károly herceg 36
 Kedmon 26
 Kemál bej 8
 Kézai Simon 30
 Klonowicz 58
 Királyok könyve 6
 Királymondakör 30
 Kochanowski János és Péter 58
 Komjáthi Benedek 41
 Kong-fu-cse 3
 Korán 7
 Krónikák könyve 6
 Kyd 45
 Kynewulf 26
 Lao-cse 4
 Lebid 7
 Leonardo de Argensola 44
 Linos 9
 Li-thai-pe 4
 Livius 21
 Livius Andronicus 18
 Lomnický 58
 Longos 22
 Lope de Rueda 45
 Lope de Vega 62
 Louis de Avila y Zuniga 44
 Lucius Afranius 18
 Lucius Atticus 18
 Lucretius Carus 18
 Luigi da Porto 34
 Luigi Pulci 35
 Luis Velez de Guevara 62
 Lukianos 22
 Luther 39
 Lydgate 35
 Lyly 45
 Lysias 16
 Macchiavelli 38
 Maffeo Belcari 36
 Magha 5
 Magnus Antonius 22
 Magyar mondakör 30
 Mahabharata 4
 Makkabeusok 6
 Marcus Attilius 18
 Margit legenda 31
 Marlowe 45
 Marot 42
 Martialis 21
 Masden 44
 Massuccio 34
 Mateo Aleman 43
 Matteo Bandello 34
 Matteo Bojardo 37
 Mathesius 40
 Mátyás király 36
 Medici Lőrinc 35
 Melius Juhász Péter 41
 Mellin de St. Gelais 42
 Menander 16
 Mendoza 43
 Miaskowski 58
 Michel Angelo 39
 Middleton 57
 Mimnermos 12
 Miletoszi mesék 17
 Moallakat 7
 Mohammed 7
 Montaigne 43
 Moreto 66
 Moschos 16
 Mózes Ben Maimon 6
 Mózes könyvei 6
 Murner Tamás 39
 Musaeos 9, 22
 Nehemiás 6
 Német mondakörök 27
 Nibelungének 28
 Nikolai 40
 Nizámi 8
 Nonnos 22
 Occleve 35
 Odyssea 10
 Olivier Basselin 36
 Orpheus 9
 Ossian 26
 Ottman 7
 Ovidius 20

- Pancsatantra 5
 Pannonia megvétele-
 ről 36
 Pázmány Péter 69
 Pathelin 36
 Peire Vidal 25
 Példabeszédek 6
 Persius Flaccus 21
 Pesti Mizers Gábor 41
 Petrarca 32
 Petronius 21
 Platon 17
 Plautus 18
 Pléiade 71
 Plotinus 22
 Plutarchos 22
 Pierre de Bourdeilles 43
 Pietro Aretino 38
 Pindaros 12
 Poema del Cid 25
 Póli István 41
 Polybios 22
 Ponthus de Thyard 71
 Prédikátor 6
 Propertius 21
 Puránák 5
 Pythagoras 12
 Quintilianus 22
 Rabelais 42
 Ramajana 4
 Ráskai Gáspár 42
 Rebhun 40
 Ribiero 67
 Ringwalt 40
 Rinucci 61
 Ronsard 71
 Ruccellai János 38
 Ruof 40
 Ruth 6
 Saa de Miranda 67
 Sakuntala 5
 Sallustius 19
 Sámbar 69
 Sámuel könyve 6
 Sannazaro 38
 Sappho 12
 Sarpi Pál 61
 Savonarola 36, 39
 Scheffler János 71
 Seneca 21
 Ser Giovanni 34
 Shakespeare 45
 Si-king 4
 Simonides, keoszi 12,
 amorgoszi 12
 Sinászi efendi 8
 Sokrates 17
 Solon 12
 Sophokles 13
 Sordello 25
 Southwell 71
 Spee 71
 Spenser 46
 Speratus 40
 Sperone Speroni 61
 Strabon 22
 Stryc 58
 Stuart Mária 71
 Svetonius 21
 Su-king 4
 Sylvester János 41
 Szabács megvételeről 36
 Szádi 8
 Számi bej 9
 Székely István 41
 Szent Katalin legendája 31
 Szudráka 5
 Szuheir 7
 Szunna 7
 Sztáray Mihály 41
 Tacitus 21
 Talmud 6
 Tarafa 7
 Tasso 58
 Tassoni 61
 Terentius 18
 Thales 12
 Theokritos 16
 Thukydides 16
 Tibullus 21

Tinódi 41
 Tirso da Molina 64
 Tóbiás könyve 6
 Torres Naharro 45
 Tschudi 40
 Tu-fu 4
 Turóczi János 30
 Tyrtaios 12
 Valois Margit 42
 Vasco de Lobeira 26
 Védák 4
 Veldeke 28
 Vellejus Paterculus 21
 Vergilius 20
 Veresmarty 69
 Villegas 62
 Villon 36
 Vitéz János 36

Vittoria Colonna 39
 Waldis Burkard 40
 Walther von der Vogel-
 weide 30
 Webster János 57
 Wickram Jörg 40
 Wiclif 34
 Wild 40
 Wolfram von Eschen-
 bach 29
 Wyatt 46
 Xenophon 16
 Zarathustra 8
 Zenon 17
 Ziá pasa 8
 Zrinyi 69
 Zsoltárok 6.

A helyesírásra nézve megjegyzem, hogy a tulajdon-
nevet, ha oly nyelvből való, mely a latin betűket
használja, meghagytam eredeti alakjában, egyébként
a kiejtés szerint átírtam. A görög tulajdonneveket
latinos átírásukban adom.

Tartalom.

Első rész.

Kelet.

	Lap
Egyiptom	3
Kína	3
India	4
A héber költés	5
Arábia	7
Perzsia	8
Törökország	8

Második rész.

Görögország és Róma.

A görög költés őskora	9
Az eposz	10
Az elégia	11
Az eól és dór dalköltés	12
A bölcsélet kezdete	12
A tragédia	12
A komédia	15
A történetírás	16
A szónoklat	16
A bölcsélet	17
Az alexandriai irodalom kora	17
A római irodalom Augustus koráig	18
Augustus kora	20
A hanyatlás	21

Harmadik rész.

A középkor.

Az egyház és költészete	23
A lovagság	24
Egyes irodalmak	24

Negyedik rész.

Az ujkor kezdete.

	Lap
A középkor vége	31
Olaszország a XIV. században	31
Dante	32
Petrarca	32
Boccaccio	33
Chaucer	34
A XV. század	35

Ötödik rész.

A reformáció kora.

A renesszánsz és a reformáció	37
Az olasz költés a XVI. században	37
Ariosto	37
Az ellenreformációig	38
Német humanisták	39
Luther	39
Hans Sachs és Fischart János	40
A magyar reformáció	41
Calvin és Rabelais	42
A spanyol irodalom a XVI. században	43
A spanyol dráma	44
Cervantes	45
A humanizmus hatása Angliára	46
Shakespeare elődei	46
Shakespeare	46
A lengyel és cseh irodalom a ref. korában	58
Az ellenreformáció	58
Tasso	58
A spanyol irodalom virágkora	62
Lope de Vega	62
Calderon	65
Camoëns	67
Az ellenreformáció Magyarországon	69
Zrinyi	69
Az ellenreformáció Franciaországban	70
Az ellenreformáció Németországban és Angliában	71